

Cipőcsokor – avagy az asszimiláció rejtélyes szálai

Mikrotörténeti tanulmány
a Karinthy család eredetéről
és az implicit emlékezetéről

LUGOSI ANDRÁS

Édesapám, Lugosi Vendel (1929–2002) emlékének

*„Ha az explicit emlékezet végleg nincs többé,
akkor a múlt rejtett csatornákon fejtí ki hatását
életünkre. Ám ahhoz, hogy e rejtett csatornák
nyomára bukkanhassunk, meg kell ismerked-
nünk az implicit emlékezet különös világával.”*¹

(Schacter, Daniel L.)¹

Élettörténet és implicit emlékezet

Az élettörténet fogalmánál talán semmi sem talányosabb. Ez nemcsak Karinthy Frigyes élettörténetére igaz, hanem magára a fogalomra is. Talányos, mert kezdete az élet kezdeténél is korábbra nyúlik vissza, hiszen a születésünk előtt végbement dolgok a mi életünknek is részét alkotják, ugyanakkor még életünk befejeztével, halálunkkal sem jut nyugvópontra, hiszen élettörténetünk elbeszéléseinek fonalát túlélők és utódok gombolyítják tovább. Egyrészt csak nekik adatik meg a lehetőség arra, hogy életünk egészét, beleértve halálunkat is, történetbe foglalják, másrészt pedig minden élettörténeti elbeszélés interpretáció, és azon még halálunk sem változtathat, hogy egyszeri életünket különböző elbeszélések állandóan változó és megszűnni szinte soha nem akaró sora kövesse. Az a keret, amely az élettörténetet a legnyilvánvalóbb módon körülöleli – megelőzi, de ugyanakkor át is ível felette –, nem más, mint a család története. Karinthy

¹ Schacter, Daniel L.: *Emlékeink nyomában. Az agy, az elme és a múlt.* Háttér, Budapest, 1998. 223. old. Ford.: Dankó Zoltán.

Frigyes egy korai novellájában az egyénnek ezt a családtörténeti kontextusba való beágyazottságát a cipőcsokor metaforájának segítségével juttatja kifejezésre.

Már özv. Kosztolányi Dezsőné Harmos Ilona is utalt arra, hogy ezt a novellát az író halálának körülményei utólag bizonyos prófétikus jelleggel ruházzák fel. Az 1912-ben megjelent *Esik a hó* című novelláskötet nyitó írásának férfi hőse egy asszony kibomlott cipőcsokrát minden erejét megfeszítve sem képes megkötni, míg csigolyája végül megroppan, és holtan terül el a lépcsőn.² Ha hihetünk Kosztolányiné utólagos beszámolójának, akkor Karinthy 26 évvel később, 1938. augusztus 29-én a Vitéz család siófoki panziójában cipőkötés közben kapott agyvérzést. „Aranka [ti. Böhm Aranka, Karinthy Frigyes felesége – L. A.] sietett a kaszinóba táncolni.

Néhány perc múlva Frici, még mindig pizsamában, papucsban lejött az udvarra.

– Verácska – szolt oda a penziósné leánykájának –, rettentően fáj a fejem. Így még sohasem fájt. Szerezz valahonnan aszpirint.

Visszament a szobájába. Néhány perc múlva zuhanás hallatszott fentről. Vera meg a szolgál felsiettek megnézni, hogy mi volt az. Vera vitte az aszpirint.

Frici ott feküdt a földön, pizsamában. Már meg volt halva. Egyik lábán rajt volt a cipő, feketé félcipő, kioldott zsinórral.

Arra gondoltak, hogy a cipőjét akarta megkötni, lehajolt, s az erőlködésben érte

az agyszélhűdés, mint ifjúkori elbeszélésében a férfit, aki az asszony cipőzsinórját akarja megkötni, s abba törik ketté a gerince.”³ Karinthy Gábor, aki Harmos Ilonával ellentétben 1938. augusztus 29-én a siófoki Vitéz-panzióban tartózkodott, még 1938-ban beszámolt apja halálának néhány emlékezetes körülményéről. Ez több lényeges ponton eltér az özv. Kosztolányiné által a történetek után majdnem két évtizeddel írásba foglalt és fentebb idézett elbeszéléstől.⁴ „Azon a napon, amikor elment közülünk, borús, esős idő volt. Esteledett. A fehér bútorzatú pensio-szobáskában éppen öltözködött, s már félig készen volt, amikor egyszerre csak megtántorodott. A pensio londinerje, ki valami üzenettel lépett véletlenül a szobába, odaugrott, elkapta, nehogy a földre zuhanjon és kiáltozni kezdett. Én, aki a kertben voltam, a közelben, berohantam, s együtt tettük fel az ágyra.”⁵ Karinthy Gábor tehát hangsúlyozza, hogy a közelben tartózkodott, és nem a Kosztolányiné által említett zuhanásra, hanem a londiner kiáltására lett figyelmes. Cipőfűzés helyett csak öltözködést említ, amivel apja félig elkészült, tehát nem lehetett még mindig pizsamában. Emlékei szerint apja nem esett a földre, mert miután megtántorodott, a szobában tartózkodó londiner elkapta, majd ketten tették fel az ágyra. Meggyőzőnek látszik az idősebb Karinthy fiú beszámolója, mert a jelen volt szemtanú tekintélye és az ese-

2 Karinthy Frigyes: *Cipőcsokor*. In: Uő: *Elbeszélések I. Esik a hó – Ballada a néma férfiakról – Találkozás egy fiatalemberrel – Két hajó*. Akkord, Budapest, 2001. 9–13. old. A továbbiakban: Karinthy Frigyes, 2001.

3 Kosztolányi Dezsőné Harmos Ilona: *Karinthyról*.

Noran, Budapest, 2004. 196–197. old.

4 Kosztolányi Dezsőné Harmos Ilona (1889–1967) Karinthyról írott emlékiratai 1954–57 között keletkeztek.

5 Karinthy Gábor: *Apámról*. In: Uő.: *Bánat*. Magvető, Budapest, 1973. 158. old.

ménytől az emlékek papírra vetéséig eltelt idő rövidege a hitelesség illúziójával ruházza fel. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy nemcsak az emlékezet konstruált, hanem már maga az észlelet is. A megtántorodott Karinthyról szóló elbeszélés, akit aztán elkap a londoner, ugyanúgy a hiányzó részleteknek az ismertek alapján való kiegészítésén alapszik – hiszen Gábor ebben a pillanatban nem volt jelen még a szobában –, mint ahogy Kosztolányiné is a *Cipőcsokor* című novella ismeretében lehetett hajlamos belehallani a szemtanúk beszámolóiba a cipőkötés közben meghalt Karinthy történetét. A Karinthy Gábor-féle történet azonban csak azt zárja ki, hogy apja a cipőfűző megkötése közben támadt rosszullét miatt a földre esett volna, azt azonban nem, hogy cipőkötés közben lett rosszul. Ezzel szemben az itt idézett irodalmi és emlékezeti fikciók között van egy sokkal lényegesebb különbség. A siófoki történetben feltehetőleg saját cipőfűzőjének megkötése közben vagy közvetlenül utána érte az író a halál, míg a novellában egy asszony cipőcsokrának megkötésébe törik bele a hős bicskája, vagy ha úgy tesszük, roppan bele a gerince. Persze özv. Kosztolányiné nem felejt el megemlíteni azt a veszekedést, amely az író és felesége között aznap az ebédnél zajlott. Ily módon Karinthy Frigyes halálának Harmos Ilona

általi elbeszéléséből sem hiányzik a végzetet megtestesítő nő alakja. Magának Böhm Arankának férje halála miatt érzett büntudatáról tudósít Kulcsár István pszichiáter közlése nyomán Cini egyik naplóbejegyzése is. „A minap este, épp meleget vacsoráztam, síri hang hívott fel. Dr. Kulcsár István. Ez pszichiáter volt Pesten, az ősidőkben, sejtellem se róla, hogy még él [...] ő is megírja emlékeit, s el akar mondani egy esetet, ehhez kéri jóváhagyásomat.

Anyám, akit szintén analizált és hipnotizált, s tán egyebet is tett velem, egy napon zokogva kereste föl: megölte Fricit, a férjét. Összeveszttek, úgymond, ő lehúzta papucsát, s elfeledkezően apám agyműtétéről, fejbe verte, így gyilkolta meg. Ezt neki bevallotta, s ő erről máig hallgatott. [...]

Két eset lehetséges szerintem. Vagy ez a vén ördög találta ki az egészet, hogy érdekessé tegye magát. Vagy csak így emlékszik rá visszavetítve a múltba.

Más valami is lehetséges. Anyámnak két-séggkívül büntudata volt. Apám hipertóniás, agyvérzésre amúgy is hajlamos ember, s tudom, a *Szellemidézés*ben némi költői szabadsággal meg is írtam, azon a napon az ebédnél borzalmasan összeveszttek, szokás szerint. Anyám súlyos mániás depresszív alkat volt, hajlott a fantazmagóriákra. Lehet, hogy a veszekedés miatti önvád fordult át zaklatott agyában ezzé a papucs-históriává.”⁶

⁶ Karinthy Ferenc: *Napló*. Littoria, Budapest, 1993. 3. k. 251–252. old. (1984. szeptember 20.) A továbbiakban: Karinthy Ferenc, 1993.

A Karinthy/Karinthy család(ok) tagjai

<i>Karinthi</i>	id. Karinthy József Ernő (1846–1921), Karinthy Frigyes író édesapja
<i>Karinthi család</i>	családfő: id. Karinthy József Ernő, felesége: Engel Karolina Szeréna (1850–1895), gyermekeik: Elza, Etelka Gizela, Emília, Frigyes és ifj. József
<i>Karinthy</i>	Karinthy Frigyes író (1887–1938)
<i>Karinthy család 1918-ig</i>	családfő: Karinthy Frigyes, felesége: Judik Etel (1885–1918), gyermekük: Karinthy Gábor (1914–1974)
<i>Karinthy család 1920-tól</i>	családfő: Karinthy Frigyes, felesége: Böhm Aranka (1893–1944), gyermekeik: Karinthy Gábor (Karinthy első házasságából született gyermeke), Kertész Tamás (Böhm Aranka első házasságából született gyermeke) és Karinthy Ferenc (1921–1992), a házaspár közös gyermeke
<i>Elza</i>	Karinthy Eliza Szeréna (1879–1930), Karinthy Frigyes nővére
<i>Ada</i>	Karinthy Adél (Etelka) Jusztina (1880–1948), Karinthy Frigyes nővére
<i>Gizi</i>	Karinthy Gizela Romána (1882–1975), Karinthy Frigyes nővére
<i>Mic</i>	Karinthy Leontina Emilia (1885–?), Karinthy Frigyes nővére
<i>Uncle Joe</i>	ifj. Karinthy József (1892–1975), Karinthy Frigyes öccse
<i>Karinthy Gábor</i>	Karinthy Frigyes és Judik Etel gyermeke
<i>Cini</i>	Karinthy Ferenc, Karinthy Frigyes és Böhm Aranka gyermeke

Budapest, VII., Damjanich u. 27.
Karinthy Frigyes szülőháza
Bartha Levente felvétele

„... *nem a bolondját járatta-e velünk
Karinthy.*”

De valójában nem az teszi érdekessé ezt a novellát, ami időben utána következik, hanem az, ami megelőzi. Tudomásom szerint senki nem vetette fel azt a kérdést, hogy a Karinthy család története milyen viszonyban áll ebben az ötoldalas novellában előadott imaginatív családtörténettel. Ennek legfőbb oka az, hogy nemcsak az irodalomtörténészek tudnak keveset a Karinthy család eredetéről, de az is kérdéses, hogy maga az író tisztában volt-e a saját gyökereivel.

Amikor a Karinthy család eredetét rejtő nyomok felkutatására és értelmezésére invitálok a kedves olvasót, akkor ezt nem azért teszem, mintha a családtörténeti kontextus megismerése révén bármi újat is lehetne mondani akár esztétikai, akár filológiai értelemben az egyes Karinthy-sző-

vegekről vagy az egész életműről. Egy ilyen előzetes várakozás csak azon az előfeltevésen nyugodhatna, miszerint a társadalmi kontextus determinálja az irodalmi alkotások szövegszintű valóságát. Egy ilyen előfeltevés azonban nagyon távol áll tőlem. Azt hiszem, hogy az alkotó relatív autonómiájának előfeltevéséből, amely az előbbivel ellentétben viszont nagyon is közel áll hozzám, éppen az következik, hogy ha Karinthy Frigyes családjának egészen más története lenne, mint amit az alábbiakban igyekszem elbeszélni, a szerző mind a *Cipőcsokor* című novellát, mind bármely más művét szóról szóra ugyanúgy megírhatta volna. Különösen így van ez akkor, ha az alkotó – amint ennek gyanúja Karinthy esetében is felmerül – nem igazán ismerte csa-

Karinthy Frigyes emléktáblája egykori szülőházán
Bartha Levente felvétele

*„... térben és időben kívül áll
a narrátor elbeszélésén.”*

ládjának múltját, vagy Daniel Schacter fogalmait használva, családjának eredetéről és történetéről nem nagyon rendelkezett explicit emlékekkel. De vajon a *Cipőcsokor* című novellát nem olvashatjuk-e implicit emlékek történeti forrásaként, és nem az *implicit emlékezet működését* érhetjük-e itt tetten? Ha feltételezésem helyesnek bizonyulna, akkor az azt jelentené, hogy azokban a szövegekben, amelyeknek a családban szerzett élmények a tényleges vagy látszólagos ihletői, felfedezhetjük annak a történetnek a töredékes nyomait, amelyet levéltári kutatásaim nyomán magam konstruáltam. Ha azonban ezeket a töredékes nyomokat mint implicit emlékeket interpretálok, azzal kettős csapdahelyzetbe kerülhetek. Egyrészt veszélybe kerülhet a művészet autonómiájának, az alkotó relatív szabadságának elve, másrészt felsejlik a pozitívizmus visszatérésének a veszedelme is.

Ha bizonyos Karinthy-szöveghelyek és különböző történeti források utalásai között meglévő illeszkedési pontokat sikerülne lokalizálnom, az két értelemben is illúziót kelthet. Egyrészt azt a téves következtetést lehetne belőle levonni, hogy az adott Karinthy-szöveg megfelelő értelmezésének kulcsát a családtörténetben kell keresni, és hogy azok a szövegértelmezések, amelyek mit sem törődnek a család múltjával ezek után szóba se jöhetnének. Mintha bizonyos műveknek nem is Karinthy Frigyes, Gábor vagy Ferenc lenne a szerzője, mintha ők csak közvetítőik lennének az igazi szerző – a család története – és az olvasók között. Ehhez az illúzióhoz aztán már szorosán kapcsolódik a másik. Daniel L.

Schacter emlékezetkutató úgy véli, hogy amikor nem állnak rendelkezésünkre explicit emlékek a múltról, akkor a múlt rejtett csatornákon fejt ki hatását. Azonban régi pozitívista illúziók visszatérésének a veszélyével is együtt járhat, ha azokat a szöveghelyeket, amelyekről többé-kevésbé joggal tehetjük majd az alábbiakban azt a megállapítást, hogy egy a feledés homályába vesző múltról hagytak hátra nyomokat, mint implicit emlékeket értelmezzük. Ez a módszer könnyen keltheti azt az illúziót, hogy ezekből a nyomokból, mint minden kételytől mentes, kézzelfogható valóságokból, ne adj Isten „tényekből” kiindulva rátalálhatunk azokra a mind ez ideig rejtve maradt csatornákra, amelyeknek *nyomán* haladva egy mind ez ideig rejtve maradt múlt megismerésének lehetősége adatik meg számunkra. Az implicit emlékezet fogalmának a történetírásba való bevonása tehát annak a veszélyes képzetnek a kialakulásához is vezethet, hogy a felejtés, amely a mindenkori történetíró jelenét a megismerni vágyott múlttól elválasztja, megszüntethető, hiszen az amnézia állapota csak az explicit emlékezet szintjén áll fenn. Ellenben ha a történész az implicit emlékezet különös világának szakavatott kutatójává képezi ki magát, akkor olyan mélységes titkok is feltárulhatnak számára, amelyek mellett az *Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltár*ában őrzött iratok rejtette információk is eltörpülnek. A magam részéről azonban bízom benne, hogy egy Emmanuel Levinastól átvett egyszerű fogalmi distinkcióban – amelynek révén különbséget tehetünk a *jel* és a *nyom* terminu-

sai között – hatékony ellenszerre találhatunk a fenti téveszmékkel szemben.⁷

Mindezen veszélyek ellenére én úgy vélem, hogy Karinthy Frigyesnek a *Cipőcsokor* című novellájában és más családtörténeti vonatkozású munkáiban is ott munkál az, amit leginkább az *implicit emlékezet* schacteri fogalmával jelölhetünk. Az implicit emlékezet az amnéziával van összefüggésben. Az emlékezet akkor implicit jellegű, ha múltbeli tapasztalataink anélkül befolyásolják észlelésünket, gondolatainkat és cselekvésünket, hogy tudnánk róla. Vannak olyan agysérülést szenvedett emberek, akik egyáltalán nem tudnak visszaemlékezni a múlt bizonyos eseményeire, akiknek ezekről a dolgokról nincsenek explicit emlékeik, miközben implicit emlékezetük érintetlen maradt. Ezért lehetséges az, hogy egy amnéziás beteg nem tudja magáról, hogy kicsoda is ő valójában, miközben egyáltalán nem felejtett el járni, biciklizni vagy éppen zongorázni, feltéve persze, hogy ezeknek a folyamatoknak az irányításában résztvevő agyterületek nem sérültek meg.⁸ De vajon lehet-e implicit emlékezetünk olyan dolgokról, amelyeket szüleink és más felmenőink hallgattak el előlünk? Felfedezhetők és megfejthetők-e a felejtésre ítélt múlt árulkodó nyomai a ránk maradt szövegekben, ahhoz hasonlóan, ahogy az amnéziás betegek mozdulatai is árulkodnak az amnéziás állapotot kiváltó traumatikus esemény előtti életükről. Tekinthejtük-e ezeket a szövegeket az implicit emlékezet helyének? Ta-

nulmányom *tárgya* tehát a történeti emlékezet működésmódja, a vizsgálat mikrotörténeti *helyszíne*⁹ pedig a Karinthy család történetének emlékezete, amit korábban ismeretlen levéltári források tükrében veszek szemügyre.

„Így halt ki családom”

„Általánosságban valamennyi művészet az emlékezeten nyugszik, a mű – közvetve vagy közvetlenül – a művész személyes tapasztalatát tükrözi. A különbség az, hogy egyes művészek nagyobb, mások kisebb teret engednek az emlékezetüknek. Megtanultam, hogy a művészek sokkal hatásosabban képesek az emlékezet személyes, élményszerű vonatkozásait közvetíteni műveiken keresztül, mintha szavakkal próbálnánk azt elmondani. A tudományos kutatás során tárhatjuk fel a legalaposabban a memória működését, viszont a művészek képesek a leghathatósabban megvilágítani, milyen szerepet játszik az emlékezet hétköznapi életünkben.”¹⁰

Schacternak ezek a gondolatai sok kérdést vetnek fel a fent említett novellával kapcsolatban. Ha elfogadjuk, hogy valamennyi művészet legalábbis nagy általánosságban tekintve az emlékezeten alapszik, akkor is kérdéses marad az, hogy valóban emlékezetének vagy hiányának engedett-e teret Karinthy Frigyes a *Cipőcsokor*-ban. Ha valóban az emlékezet hiánya

7 Levinas, Emmanuel: Jelentés és értelem. In: Uő.: *Nyelv és közelség*. Tanulmány–Jelenkor, Pécs, 1997. 74–76. old. Ford.: Tarnay László.

8 Schacter *l. m.* 18–19., 25. old.

9 A kutatás tárgya és helyszíne fogalmainak

distinkciójához vö. Geertz, Clifford: Sűrű leírás. Út a kultúra értelmező elméletéhez. In: Uő.: *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*. Századvég, Budapest, 1994. 189. old. Ford.: Berényi Gábor.

10 Schacter *l. m.* 28. old.

Karinthy Frigyes emléktáblája
Bartha Levente felvétele

„... *egyből múlt időt használt...*”

táplálja ezt a szöveget, akkor felvetődik az a kérdés is, hogyan tudja a szerző az emlékezet személyes és élményszerű vonatkozásait közvetíteni ezen a művén keresztül. Végül, de nem utolsó sorban azt is meg kell válaszolnunk, hogy tényleg feltárja-e ez a novella az emlékezet hétköznapi életünkben játszott szerepét, s ha igen, akkor mindebből mit meríthet a történeti emlékezet működésének feltárására törekvő kutatás.

Ez a rövid kis ötoldalas, végig egyes szám első személyben íródott novella három részre tagolódik. Az első szól a nagyapáról, a második az apáról, a harmadik pedig az egyes szám első személyben beszélő fiúról. Ez a fiú nem feltétlenül azonosítható Karinthy Frigyessel, hiszen Umberto Eco is hangsúlyozza, hogy az így megírt szö-

vegek esetében is különbséget kell tennünk az empirikus szerző, az elbeszélő és a mintaszerző hangja között.¹¹ A *Cipőcsokor* esetében először is dolgunk van egy úrral, aki 1887. június 25-én született Budapesten, id. Karinthy József gyári hivatalnok és Engel Karolina, Budapest, VII. Damjanich utca 27. sz. alatt lakó erzsébetvárosi polgá-

A Damjanich u. 27. sz. alatti ház belülről

*„Lassan eresztettem el fejem,
és odafektettem a kőre.
Így halt ki családom.”*

¹¹ Eco, Umberto: *Hat séta a fikció erdejében*. Európa, Budapest, 1995. 23. old. Ford.: Schéry András és Gy. Horváth László.

rok ötödik gyermekeként. Akit 1887. július 3-án a Deák téri Német Evangélikus Egyház lelkésze, Doleshall Sándor a Frigyes Ernő névre keresztelt, és akinek Fuszek Tivadar, Budapest, V. Széchenyi u. 1. sz. alatt lakó magánhivatalnok volt a keresztapja. Ennek az úrnak 1918-ban spanyolnáthában meghalt az első felesége, és ekkor a következőket írta a naplójába: „Úgy érzem, agyamban daganat képződött, vagy egy éles, idegen tárgyat döftek bele, amikor ő meghalt”.¹² 1936-ban pedig tényleg agydaganatot találtak nála, amit Stockholmban meg is műtött a híres Olivecrona professzor, akinek ez volt az 1001. operációja. Két évvel később aztán agyvérzést kapott Siófokon, öltözködés közben. Ez az úr, az empirikus szerző azonban nem azonos az *Esik a hó* című novellásköteten szerzőként feltüntetett Karinthyval, hiszen ő apjához hasonlóan, feltehetően, nem y-nal írta a nevét. A második, akivel dolgozunk van, az az a személy, aki ha nem is nevezi magát „én”-nek ebben a novellában, de végig egyes szám első személyben beszélve azzal kezdi elbeszélését, hogy „[n]agyapám szemei sötétek és nyugalmasak voltak”, és azzal zárja, hogy „[í]gy halt ki családom”. Ebből a zárszóból is látszik, hogy ez az elbeszélő nem lehet azonos az empirikus szerzővel, hiszen utóbbinak nem halt ki a családja az 1912 óta eltelt majdnem száz év alatt sem. Továbbá sohasem volt lehetősége arra, hogy elmesélje nekünk a saját halálát, azt, hogy mi is történt vele 1938 nyarán a Vitéz család siófoki panziójának szobájá-

ban azon a bizonyos augusztusi délutánon. A fiktív elbeszélő azonban minden további nélkül megteheti ezt. Meg is teszi, a *Cipőcsokor* narrátora például egészen részletekbe menően ábrázolja saját halálutását. De egyelőre számunkra az a fontos, hogy ez a narrátor nem id. Karinthy József fia. Csak annyit tudunk róla, hogy ő beszéli el nekünk a történetet, és a végén nem kap agyvérzést öltözködés közben, de megroppan a csigolyája egy asszony cipőcsokra két kioldozódott végének összehurkolására tett sikertelen kísérlete során. Végül van egy rendszerint nehezen azonosítható harmadik valaki, akit Eco mintaszerzőnek nevez, és aki egy helyütt így gombolyítja tovább az elbeszélésbéli családtörténetnek a fonálát: „Egy harmadik országnak érdeke volt, hogy két másik országot ne kössön össze semmi: és apám akkor beszorította a koponyáját a kettős hegylánc közébe, mely ama két országot határolta egymástól, és koponyájával szétfeszítette azt a két országot.”¹³ Semmi egyebet nem tudunk róla, csak azt, amit ez a hang a történet első sorától az utolsóig elmond. „Ez a hang egy elbeszélői stratégiában nyilvánul meg, utasítások sorozatában, amelyeket fokozatosan kapunk meg, és amelyeket követnünk kell, ha úgy döntünk, hogy mintaolvasók leszünk.”¹⁴ A „mintaolvasó ezzel szemben a szövegbeli utasítások összessége, mely utasítások a szöveg lineáris kibontakozása során mondatokból vagy más jelzésekből pontosan összeállnak.”¹⁵ Ennek a mintaszerzőnek nevet is adhatunk. Úgy hívják, hogy Karinthy Frigyes, de ő nem azo-

¹² „Boga”. In: Karinthy Frigyes: *Naplóm, életem*. Válogatta és az előszót írta Szalay Károly. Magvető, Bp. 1964. 265. old. A továbbiakban: Karinthy Frigyes, 1964.

¹³ Uo. 18–19. old.

¹⁴ Eco *l. m.* 26. old.

¹⁵ Uo. 27. old.

nos id. Karinthy József és Engel Karolina hasonlító nevű fiával. Hiába azonban ez a hármastagolás, a *Cipőcsokor* zárómondatai alaposan összezavarják mintaalvasót és nem mintaalvasót egyaránt. „Csigolyám még egyet roppant, siket és pattanó hangot adott. Még hallottam a távolodó dobokat peregni. A vér szájamon buggyant ki először. Lassan eresztettem el fejem, és odafektettem a kőre.

Így halt ki családom.”¹⁶

A mintaszerző tehát egy olyan elbeszélői stratégiát valósít meg, ahol az elbeszélő még a saját halálát is elbeszélheti. De fel kell tennünk a kérdést, hogy nem a bolondját járatja-e velünk Karinthy. Hogyan beszélhetné el valaki a saját halálát? S a gondolatmenetnek ezen a pontján mutatkozik meg igazán Eco hármastagolás fogalmi distinkciójának haszna. Amíg úgy olvassuk a szöveget, hogy itt az empirikus szerző Karinthy Frigyes beszél el saját halálát és családja kihalását, addig feloldhatatlan anomáliák hosszú sorával kell szembenéznünk, a megoldás minden reménye nélkül. Persze kiindulhatunk abból a felettébb abszurd, de nem teljesen lehetetlen feltevésből, hogy az elbeszélő a vele megtörtént, feljegyzésre méltó dolgokat egyes szám első személyű mondatokban fogalmazta meg, és amíg tehette, lejegyezte őket. De mivel a halálát is feljegyzésre méltónak ítélte, ezért lehet, hogy felbérelt valakit, akinek tollba mondhatott. Ráadásul ez az elbeszélő abból a szempontból is nagyon előrelátó volt, hogy egyből múlt időt használt, mert nyilván belátta, mire elbeszélése eljut az olvasóhoz, addigra a vele történtek, beleértve a saját

halálát is, múlt idővé válnak. De azt nem mondhatta tollba, hogy „így halt ki családom”. Olyasmit mondhatott volna, hogy én vagyok-voltam családom utolsó sarja, velem a családom is kihalt-kihalt stb. De az „így halt ki családom”, pláne külön bekezdésben csak valaki mástól származhat, olyasvalakitől, aki térben és időben is kívül áll a narrátor elbeszélésén. Feltevésünk tehát egyértelműen ahhoz a megállapításhoz vezetett bennünket, miszerint a narrátor szövegéhez valaki hozzáírt még egy egymondatos bekezdést. De akkor miért van ez a mondat is egyes szám első személyben? Talán megtévesztésül? Erre engedhet következtetni Umberto Eco egyik fontos megjegyzése is: „Ki a mintaszerző ebben a szöveg-szövevényben? Akárki is az: a mintaszerző az a hang vagy stratégia, amely úgy összekeveri a különböző vélt empirikus szerzőket, hogy a mintaalvasó óhatatlanul beleszédül ebbe a szemfényvesztésbe.”¹⁷ Mihelyt azonban fogalmilag megkülönböztetjük egymástól az irodalomelméleti szempontból szinte csak a szövegen kívül létező empirikus szerzőt és a csak az irodalmi fikció keretei között létező elbeszélőt, akinek a mintaszerző által követett elbeszélői stratégia következtében arra is lehetősége nyílik, hogy elbeszélje saját halálát, az anomália rögtön megszűnik. Most már csak az a kérdés, hogy milyen szándék vezérli azt a mintaszerzőt, aki ilyen elbeszélői stratégiát követ.

Mivel az én tanulmányom mintaszerzője által követett elbeszélői stratégia egy olyan történeti értekezés létrehozására irányul, amelynek tárgya a Karinthy Frigyes

¹⁶ Karinthy Frigyes, 2001. 21. old.

¹⁷ Eco *l. m.* 34. old.

A Deák téri evangélikus templom
BFL Klósz-gyűjtemény

*„... miképpen hozható kapcsolatba
az empirikus szerzővel, azaz id.
Karinthi József ötödik gyermekével.”*

mint mintaszerző mögött meghúzódó empirikus szerző családja eredetének felkutatása, ezért a továbbiakban annak lehetőségét kívánom megvizsgálni, hogy a novella utolsó mondata miképpen hozható kapcsolatba az empirikus szerzővel, azaz id. Karinthi József ötödik gyermekével. Első pillantásra úgy tűnik, hogy sehogy, mert ahogy már említettem, a Karinthy család még ma sem halt ki, a *Cipőcsokor* megjelenésekor pedig Karinthy Frigyes még csak 25, míg apja 66 éves volt, aki majd csak kilenc évvel később hal meg. A novellát tehát még véletlenül sem olvashatjuk tényirodalomként (félre), csak akként, amiként íródott: *fikcióként*. Ugyanakkor felvetődik az az értelmezési lehetőség is, hogy ez a kihalás az ősökre vonatkozik, a család azon rég elhunyt tagjaira, akik már az emlékezetben sem élnek. Nemcsak tetteiket, de még kiletüket is homály fedi, az emlékezetből való kihullásuk pedig a család kihalását is

maga után vonta, abban az értelemben, hogy nincs meg a család emlékezetének az a tudata, amely az elhunytakat, a még és a majdan élőket egy közös társadalmi konstrukció, a család történetének keretén belül összekötné. A család novellabeli kihálása ekkor tehát nem mást jelentene, mint azt, amit Czeizel Endre és Erős Erika úgy fogalmazott meg: *ősök nincsenek*.¹⁸ A mintaszerző elbeszélői stratégiája pedig éppen arra irányulna, hogy a hiánynak ezt a tapasztalatát mutassa be a művészet eszközeinek segítségével.

Karinthynak ez a novellája alátámasztani látszik a szerzőpárosnak azt a véleményét, miszerint a Karinthy családban az ősök elfelejtése tudatos stratégia következménye

A Dohány utcai zsinagóga
1890-es évek
BFL Klösz-gyűjtemény

„... *téli fagy s nyári hőség
s még a Hold is jött...*”

¹⁸ Czeizel Endre-Erős Erika: *Számadás a táalentomról. A Karinthy család genetikai elemzése*. Corvina, Bp. 1995. 17. old.

lehetett. Az elbeszélő ezt a felejtést egyenesen az apa személyéhez kapcsolja.

„Apám kevés és elszánt emberrel indult, és nemsokára sikerült neki az, ami századokig nem sikerült még hadvezérnek. Egy harmadik országnak érdeke volt, hogy két másik országot ne kössön össze semmi: és *apám ekkor beszorította koponyáját a kettős hegylanc közébe*, mely ama két országot határolta egymástól, *és koponyájával szétfeszítette azt a két országot*. A rianás egy földrészt teremtett meg: a térképen színfoltok futkostak ijedten, nem tudva helyök, hol álljanak meg véglegesen. De *apám összefogott néhány szálát* [Az én kiemeléseim. – L. A.], s felülről elrendezett néhány vonalat. Ott, ahol nem engedett a föld, hosszú, kék kígyókat eresztett ki a kezéből, amik beleharaptak a földre: minden pikkelye e kígyónak egy katona volt. Új sorompókat csinált, és határköveket vert le nyílt országutakon. Retentő kavarodás volt, aztán úgy látszott, minden elsimul, beletörve ebbe az új keretbe, amit apám két kemény ujja fogott össze. De közbejötttek a természet erői is: téli fagy s nyári hőség s még a Hold is jött: apály és dagály feszegette a föld merev rétegeit: a néprétegek megfeszültek egymáson, s csúszni kezdtek a felső rétegek, s egyszerre összeomlott minden. Apám állt, és tartotta a nyakát: nekidőlt háttal a rombadőlő falnak, nem hagyta magát. S még megmentett egy országot, ahol világra jöhettem.”¹⁹

Az ifjú Karinthynak, aki a maga életét ebben az időben próbálja a három gyermek asszony, Judik Etel életével összekötni, ehhez előbb a saját kettészakított múltját kellene egyesítenie. A cipőcsokor szálai, amelyeket képtelen összefogni és összekötni a novellabeli ifjú, talán éppen azt a két országot jelképezik, amelyeket apja választott szét egymástól. Az pedig, hogy egy asszony cipőcsokráról van szó ebben a novellában, mintha arra utalna, hogy aki képtelen a saját családjá történetének különböző szálait összefogni, az nem lehet sikeres akkor sem, amikor a saját életét egy társával próbálja meg összekötni.

A levéltár azonban adhat némi esélyt az elfeledett ősök megismerésére, és szerencsés esetben még annak tisztázásához is hozzájárulhat, hogy melyik volt az a bizonyos két ország, és miért nem köthette őket össze semmi. A módszert, amelyet kutatásaim során követtem, leginkább Sherlock Holmes-i módszernek lehet nevezni. Az egyes forrásokban fellelt elszórt megjegyzésekből, szórványos adatokból mint árulkodó nyomokból próbáltam szimatot fogni, és nyomról nyomra haladva igyekeztem a Karinthyáda végére járni.

Sherlock Holmes és a történészek által követett eljárás közötti szoros párhuzamra a leghatározottabban Carlo Ginzburg, olasz történésznek a jelzés paradigmáról írott tanulmánya hívta fel a figyelmet.²⁰ Ginzburg abból indul ki, hogy az orvos, a detektív és a

¹⁹ Cipőcsokor. 10–11. old.

²⁰ Ginzburg, Carlo: Clues: Roots of an Evidential Paradigm. In: Uő.: *Clues, Myths and the Historical Method*. The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1989. 96–125., 200–214. old. Ford.:

John and Anne Tedeschi. Magyarul: „Fülcimpák és körmök”: a következtetésen alapuló paradigma gyökerei. *Cafe Babel*, 1998/4. 49–67. old. Ford.: Farkas Krisztina.

Witwe David Engel geborene Katharina Sternberg gibt im eigenen Namen, zugleich im Namen der unterfertigten Familienmitglieder die tiefbetrübende Nachricht, daß ihr geliebter Gatte, resp. Vater, Schwiegervater und Großvater,

Herr David Engel

heute morgens, nach langer Krankheit, im achtundsechzigsten Jahre seines Lebens und im vierunddreißigsten seiner Ehe ruhig entschlafen ist.

Das Leichenbegängniß findet übermorgen, Freitag am 30. d. M. Vormittags 9 Uhr, vom Trauerhause aus statt (Balknerboulevard 17, Balassa Haus).
Budapest, den achtundzwanzigsten März 1883.

Friede seiner Asche!

Emil Engel
Moriz Engel
Söhne.

Josef Karinthi
Josef Engel
Schwiegersöhne.

Caroline Engel verch. Karinthi
Helene Engel verch. Engel
Angela Engel
Töchter.
Elise Karinthi
Adele Karinthi
Gisela Karinthi
Enkel.

történész munkájuk során bizonyos dolgokat nem figyelhetnek meg közvetlenül, csak nyomokból következtethetnek rájuk, és ezeket a nyomokat vagy jeleket a közvetlenül nem vizsgálható dolgok okozataiként értelmezik. Ebben az értelemben a gyilkos tettének okozata az áldozat halála, a betegség a tünet, a kereszténységet időben megelőző eurázsiai népi kultúráé pedig a keresztény teológiával össze nem egyeztethető hiedelmek a világ keletkezéséről. Domenico Scandella alias Mennochio az inkvizíció ítélszéke előtt előadott „eretnek” teremtésmélete *jelzi*, hogy létezett egy a kereszténységre való áttérés előtti időkre visszanyúló népi kultúra, és a Mennochioéhoz hasonló elgondolások létezésé-

Engel Dávid gyászjelentése
OSzK Aprónyomtatványtár

„... *szórványos adatokból mint árulkodó nyomokból próbáltam szímatot fogni...*”

nek okát a történész ennek a népi kultúrának a szóbeliségen alapuló hagyományában lelheti meg.²¹ Hasonlóan ahhoz, ahogy az orvos számára a tünetek, a detektív számára a megtalált holttest nemcsak *jelzik* a betegséget, nemcsak *utalnak* a gyilkosságra, de a betegséget, illetve a gyilkosságot egyenesen a tünetek, illetve a halál *okának* kell tekinteniük. Jelölő és jelölt viszonyát tehát ok-okozati viszonyként felfogva Ginzburg úgy látja, hogy a jelek vagy nyomok történészi desiffrálásának nem kisebb tétje van, mint az, hogy a történész el tud-e jutni a felszíni jelenségek mögött rejlő okokhoz.²² A jelzés paradigmának ez a kauzális felfogása persze számos anomáliához vezet, amelyeket úgy vélem, hogy a *nyom* és a *jel* fogalmának levinasi megkülönböztetése révén lehet elkerülni. „A nyom nem olyan jel, mint a többi. De a jel szerepét eljátszva tekinthető jelnek. A nyomozó árulkodó jelként vizsgál meg mindent, ami a bűncselekmény helyszínén a tettes szándékos vagy nem-szándékos művére utalhat; a vadász azért ered a vad nyomába, mert a nyomok az üldözött állat művét és mozgásának útvonalát jelzik; a történész régi civilizációkat létezésük maradványai alapján, mint világuk horizontjait fedezi

fel.” Lévinas szerint azonban a nyom fogalmának jelentése annyiban mégis eltér a jel fogalmától, hogy a nyom olyan jel, amely felülírhatja a világ rendjét vagy kivonhatja magát abból, amelyet nem vagyunk képesek jelentésének feltárása révén beépíteni világrendünkbe. A nyomról tehát nem csak a nyomot hagyni, hanem a nyomtalanul eltűnni értelmében is beszélhetünk. „Lenni a *nyomot hagyni* [Levinas kiemelése. – L. A.] értelmében annyi, mint elmúlni, elmenni, eloldódni.”²³ Ebben az értelemben mondhatjuk azt, hogy ha a hátrahagyott nyomokat a történész nem tudja értelmezhető jelekké átalakítani, akkor azok nem válhatnak a történelmi múlt részévé. Ez tehát a jelen vállalkozásnak is egy komoly korlátját jelenti, ahogy a történeti kutatásnak általában véve is.

Egészen más utat ajánl és követ Gyáni Gábor. Ő úgy véli, a „történész [...] alkotó tudományos fantáziával pótolja az adataiból hiányzó koherenciát: egységes történetet és logikus magyarázatot kerekítve belőlük, *azzal cementezi össze az emlékfoszlányokat, amit* korának eszményeiből, értékeiből és nem utolsósorban *a jelen időhorizontjának az ismeretöbblétéből magának leszűr* [Az én kiemelésem. – L. A.].”²⁴ Gyáni szerint tehát

21 Ginzburg, Carlo: *A sajt és a kukacok. Egy XVI. századi molnár világképe*. Európa, Bp. 1991. Ford.: Galamb György János.

22 Jel és jelölt viszonya ok-okozati viszonyként való ginzburgi felfogásának kritikájához vö.: Lugosi András: A tünetektől az interpretációig. Esszé egy homeopata jellegű történetírói gyakorlatról: a mikrotörténelemről. *Szociológiai Figyelő*, 2001/1–2. 37–38. old.

23 Lévinas *l. m.* 75. old.

24 Gyáni Gábor: *Az utca és a szalon. Társadalmi*

térhasználat Budapesten, 1870–1940. Új Mandátum, Bp. 1998. 14. old. A szerző egy másik könyvében ehhez még a következőket teszi hozzá: „A historikus részint többet és – kivált – mást ismer a múltból; azért tudhat többet, mert ő annak ismeretében mérlegeli az akkor történteket, hogy utána mi következett. Úgy rekonstruálja tehát a múltat, ahogy azt a benne élők soha nem ismerték, mivel olyat is megért belőle, aminek a kortársak nem mindig lehettek tudatában. Például azért nem, mert a történész a források rendszeres áttekintése

a történész többlettudása abból ered, amit Gadamer az időbeli távolság hermeneutikai jelentőségének nevez.²⁵

Egyes forráshelyek interpretálásában azonban, mint az alábbiakban láthatja majd a tisztelt olvasó, az időbeli távolság sokszor inkább nehezíti, mint könnyíti a történész dolgát. Ez a helyzet mindig akkor áll elő, amikor nem a történelmi események értelmén és jelentőségén van a hangsúly, hanem egy forrásban talált konkrét feljegyzés értelmezése a tét. Anyakönyvi bejegyzések pontatlanságainak és ellentmondásainak tisztázásakor például aligha nyújthat segítséget az időbeli távolság. Sőt, éppen ellenkezőleg. Itt csak az „egy lelet nem lelet” orvosi arany szabályát követve érhetünk célt. Az egyes forrásokban talált nyomokat csak más forrásokban talált nyomokkal összehasonlítva lehet értelmezni, a különböző források közötti ellentmondásokat pedig csak újabb felkutatott források bevonásával lehet mérlegelni. Ha a nyomokat más nyomok segítségével próbáljuk meg értelmezni, akkor elkerülhetjük azt a pozitivista csapdát, amely a forrásokat mintegy szent szövegeknek tekintve, nem tartja megengedhetőnek, hogy abból elvegyünk vagy ahhoz hozzáadjunk bármit is. Ugyanakkor elkerülhet-

Id. Karinthi Józsefné, szül. Engel Karolina (1850–1895)

„... az orvos, a detektív
és a történész ... bizonyos dolgokat
nem figyelhetnek meg közvetlenül...”

*Útján sok olyan tudás birtokába jut, amely a kortársak előtt részben vagy egészen rejtve maradt [Az én kiemelésem. – L. A.]. [...] Továbbá: a kortársak a folyamatok kellős közepén élve még nem tudhatták, hogy minek mi (lesz) a „történelmi” jelentősége, hogy miből lesz egyáltalán történelmi tény, és az mit „jelent” majd valójában.” Gyáni Gábor: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Napvilág, Budapest, 2000. 20. old.*

²⁵ Gadamer, Hans-Georg: *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlatja*. Gondolat, Budapest, 1984. 207–214. old. Ford.: Bonyhai Gábor.

jük a források értelem-összefüggéséhez képest külsődleges, instrumentális magyarázó elméletek használatából származó veszélyeket is, nevezetesen azt, hogy a modern társadalomtudományok által a kortárs társadalmakra kidolgozott értelem-összefüggéseket vetítsük vissza a múltba.²⁶ Puzzle-paradigmának is nevezhetnénk ezt az eljárást, de egyrészt a puzzle játékok dobozán ott található az az egyetlen kép, amelyet ki lehet rakni belőlük, és nem lényegtelen az a körülmény sem, hogy kirakni csak azt az egyet lehet. Ilyen modell a történész számára nem áll rendelkezésre, és ha rendelkezésre állna egyszer, az valószínűleg ennek a mesterségnek a végét jelentené. Másrészt a puzzle-t is csak akkor lehet kirakni, ha megfelelő számú töredékdarabka áll hozzá rendelkezésre. Ha akár csak eggyel több vagy kevesebb ilyen darabkánk lenne, az azzal a veszéllyel járna, hogy végül a feladatot nem tudnánk megoldani. A történész által felkutatott fragmentumok száma mindig esetleges, függ ugyan a kutató szorgalmától is, de a szerencsének sokkal nagyobb szerepe van. Nincs modell, és azt sem tudjuk, hogy a feltárt fragmentumok milyen mértékben fedik le az örökre elvesztett eredetét. Alapvetően ezért lehet többféle mozaikot kirakni ugyanazokból a forrásokból, ha pedig hirtelen előkerül egy olyan újabb forrás, amelyről az a vélemény alakul ki, hogy egy adott probléma kutatásakor nem hagyható figyelmen kívül, akkor könnyen megeshet, hogy a történészek által addig felvázolt mozaikok egyike sem éli túl ezt a „forradalmat”.

Mint azt a tisztelt olvasó is láthatja, ebben a mozaik-paradigmában mozogva nemcsak az(ok) a mozaik(ok) lehet(nek) érdekes(ek), amelyeket végül összeraktam a forrásokból, a fantázia segítségével áthidalva a hiátusokat, hanem az a folyamat is, amely idáig elvezetett. Ezért ez a tanulmány a detektívregények módjára vezeti végig az olvasót a levéltárak és könyvtárak labirintusain a Karinthyak eredetének nyomában. Az elbeszélésnek ettől a formájától nemcsak azt remélem, hogy írónak és olvasónak mint egyenrangú feleknek a dialógusát hozza létre, hanem azt is, hogy a szöveg ily módon feltárlva olvasóim számára szórakoztatóbb is lesz.

Az eredet bálványá

Dolgozatomnak az az alapvető célkitűzése, hogy a Karinthyak eredetének nyomára bukkanjon, joggal válthat ki kételyeket. A művelt olvasó szemében semmi sem tűnhet korszerűtlenebbnek az eredet efféle bálványozásánál. Marc Bloch szerint az *eredet* kifejezés *eredendően* kétértelmű, s véleménye szerint ezért van ebben a szóban valami nyugtalanító. Az *eredet* egyszerre jelenthet kezdetet és okokat is, a két fogalom pedig önmagában is problematikus. Az ok fogalmának a használata révén bele-süllyedhetünk a kauzális magyarázatok történetírásban való alkalmazhatóságának bonyodalmaiba, a kezdőpont fogalma pedig meglehetősen illékony. Thomas Mann a következőképpen fogalmazza meg ezt a *Jó-*

²⁶ Bácskai Vera: Az újdonság igézete és buktatói. *BUKSZ*, 1999/2. 171–172. old.

arinthi József Ernő ugy saját, valamint gyermekei: Erzsébet, Etel, Gizella, Emilia, Frigyes és József továbbá testvérei és rokonai nevében, vigasztalhallan megtört szívvel ad értesítést felejthetetlen kedves jó nejeinek, illetve jó anyának és testvérnek

Karinthi szül. Engel Saroltának

szombaton, 1895. évi január hó 26-án élete 44 ik, boldog házasságának 16-ik évében, rövid kinos szenvedés után bekövetkezett elhunytáról.

Az elhunyt hült tetemei hétfőn, január hó 28-án, délután 3 órakor, a kerepesi uti sirkert halotti csarnokában, az evang. szertartás szerint fognak be-szenteltetni és azután a központi sirkertben örök nyugalomra tétetni.

Budapest, 1895. évi január hó 26-án.

VIII. József-körut 51.

Béke hamvaíru és áldás emlékére!

HOFFMANN KÁROLY temetkezési vállalata, Lipót-uteza 6.

szef és testvéreiben: „Mélységes mély a múlt-nak kútja. Ne mondjuk inkább feneketlen-nek? [...] minél mélyebben fürkésznünk, minél messzebbre hatolunk s tapogató-zunk a múlt alvilágába, az emberinek, történetének, művelődésének kezdeti alapjai tökéletesen megmérhetetlennek bizonyulnak, s mérőnunk elől, bármily kalandos távolságokba gombolyítjuk alá zsine-gét, mindig újra és tovább húzódnak vissza a feneketlenségbe.”²⁷ Bloch szerint azon-ban az igazi veszély akkor kezdődik, amikor az *eredet* fogalmában összemosódik a kez-det és az ok értelmében vett jelentés. „A két jelentés azonban gyakran összeolvad, s ez annál is inkább félelemre adhat okot, mivel általában észre sem veszik. Mai szó-

Karinty Frigyes édesanyjának gyászjelentése OSzK Aprónyomtatványtár

„... saját kettészakított múltját kellene egyesítenie.”

²⁷ Mann, Thomas: *József és testvérei*. Európa, Budapest, 1986. 1. k. 7. old. Ford.: Sárközi György.

használatunk szerint *az eredet olyan kezdetet jelent, amely egyben magyarázat is.* [Az én kiemelésem. – L. A.] Vagy ami még rosszabb: elégséges magyarázat. Ebben van a kétértelműség, s ebben van a veszély is.”²⁸ Marc Bloch, francia történész 60 éve, két évvel a Gestapo által agyonlőtt Marc Blochnak, a francia hazafinak a halála előtt, 1942-ben vetette papírra ezt a gondolatot, miszerint az *eredet* kutatói akkor követik el a legnagyobb hibát, mikor összekeverik a leszámazást a magyarázattal.²⁹ A híres történész, de a francia hazafi is egyaránt arra int bennünket, hogy nem szabad térdre rognunk a történészek *idolum tribusa*, az eredet bálványá előtt.

Amikor tehát most a Karinthyak nyomába eredek, és arra kérem (nemcsak minta) olvasóimat, hogy kövessenek, akkor Bloch útmutatásainak megfelelően abból az előfeltevésből indulok ki, hogy a leszámazás és az eredet önmagában nem lehet semmire magyarázat. De akkor miért érdemes kutatni az ún. *eredetet* egyáltalán? Marc Bloch ebben is segítségünkre lehet. „Vajon mennyiben fontosabb az a kapcsolat, amelyet a két korszak között a tartam áramlása teremt, mint az a különbség, amely éppen e tartamból született [...]?”³⁰ Az *eredet* szó fentebb tárgyalt két jelentésének az összemosisódásából *eredő* veszélyt úgy látom elkerülhetőnek, ha a történeti idő folyamán konstituálódó különbséget, idegenséget és másságot nem felszámoljuk azzal, hogy visszavezetjük valamilyen rejtett azonosságra, hanem a maga radikális különbözőségé-

ben, idegenségében, másságában próbáljuk megragadni. Többé az *idegent* nem ismerhetjük meg oly módon, hogy hasonlóságok, analógiák és más trükkök segítségével visszavezetjük valamilyen számunkra megszokott, *saját* dologra. Ez többé nem megismerés, hanem megsemmisítés. A történésznek ezért egy megsemmisítéstől mentes megismerésre volna jó törekednie.

Ősök az emlékezetben

Egy család történetének a kutatásához szükségesek bizonyos kiindulópontok. Id. Karinthy József felmenőiről három adalékot szolgáltat a család kollektív emlékezete. Az elsőt, tudomásom szerint Czeizel és Erős publikálta először, a másodikat és a harmadikat Cini naplójából ismerhetjük. A Czeizelék által közreadott történet id. Karinthy József közléséből és Gizela lánya ehhez fűzött kommentárjából lett összegyűrve. A történet szerzője valószínűleg maga Karinthy Gizela volt, de mi Gizela lányának, Astrid Münter-Karinthy-Sellevold közvetítésének köszönhetően ismerhetjük. Amikor id. Karinthy József lányánál és vejénél, Gizelánál és Fritz Münternél (Astrid szülei) lakott Norvégiában, és ott a származása felől érdeklődtek, akkor id. Karinthy József állítólag azt mondta nekik, hogy ő az esztergomi érsek és egy német nevelőnő törvénytelen gyermeke, akit egy zsidó család nevelt fel. Astrid szerint édesanyja, Karinthy Gizela ehhez azt a kommentárt fűzte, hogy amikor

²⁸ Bloch, Marc: A történelem védelmében avagy a történész mestersége. Ford.: Babarczy Eszter és Kosáry Domokos. In: Uő.: *A történész mestersége. Történetelméleti írások*. Osiris, Budapest, 1996.

28. old.

²⁹ Uo. 30. old.

³⁰ Uo. 27. old.

a négyből három Karinthy lány (Elza, Ada és maga Gizela) az esztergomi katolikus apácák intézetében volt bentlakó, akkor az érsek állandóan érdeklődött előmenetelük felől, és ennek nyilván az lehetett az oka, hogy biológiai értelemben id. Karinthy József gyermekei az ő unokái voltak.³¹

A második adalékot Cini 1970. március 7-i müncheni naplóbejegyzése szolgáltatja. „Egész jól aludtam, Betyár az ágy mellett horkolt. Utána Ujváryval találkoztam. Rengeteget mesélt apámról, de nem tudom, mennyi igaz belőle. Karbaumer, Majláth – ezt a két nevet jegyeztem föl, amíg mesélt. Apám egyszer, állítólag, részegen megvalotta neki, hogy az apját, de nem is: a nagyapját Karbaumernek hívták. S ez a nagyapja, aki zsidó volt, keresztény nőt vett el, akkor keresztelkedett ki és vette föl a Karinthy nevet. De apám apja, vagyis a nagyapám mégsem ennek a Karbaumernek a fia.

Ferenc körút
1911
BFL képeslapgyűjtemény

„... egy zsidó család nevelte fel, pedig ő valójában az esztergomi érsek fia.”

³¹ Uo. 18–19. old.

Ez ugyanis – így Ujváry – a Majláth grófoknak volt az egyik tisztartója, vagy samesza, vagy mit tudom én micsodája, és a nagyapám állítólag a gróf bedolgozása folytán jött létre. – Mindezt én sült számrásgnak tartom, csak azt nem tudom, Ujváry találta-e ki (már régebben is említette az egészet), vagy apám találta ki, mégis, és ő traktálta vele Ujváryt. Esetleg csak viccből mesélte neki mindezt.”³² A két történetben van egy közös elem. Mindig zsidó származásra utaló jelek merülnek fel, de mindkétszer jön egy csavar, amelynek az a végeredménye, hogy ez csak a látszat. Id. Karinthy József állítólag azt mondta, hogy egy zsidó család nevelte fel, pedig ő valójában az esztergomi érsek fia, míg az állítólag Karinth Frigyes által kitalált történetben van egy zsidó származású nagyapa, aki magyarosítja a nevét és kikeresztelkedik, de mintegy „megkoronázva” az asszimilációs folyamatot, a végén mégsem ő lesz Karinth Frigyes nagyapja, mert a gyermeknevelés feladatát Majláth gróf vállalja magára. Zsidók helyett tehát a magyarországi legnagyobb keresztény felekezet első számú vezetője lesz az ő az egyik történetben, egy grófi család sarja a másikban. Az embernek az a gyanúja támad, hogy ezek a történetek, bár nagyon pontos képet adnak a századforduló rendies alapokon nyugvó modern magyar társadalmának presztízsvizonyairól, csak nagyon laza viszonyban lehetnek a Karinthyak őseivel.

A harmadik, az előbbiektől eltérő alapszerkezetű történet egy évvel későbből

datálódik és Párizsban jegyezte be Cini a naplójába. „Reggel megjelent Jóska [azaz ifj. Karinthy József, Uncle Joe – L. A.], néhány újabb félreértés tisztázása céljából. Nem tett le szándékáról, hogy a magyar irodalmat megismertesse Franciaországban, s előadta néhány Petőfi-fordítását.

Miket mondott még?

Irtózatos élete volt Pesten apám hírneve miatt, ez nyomasztotta, megfulladt tőle. Ezért ment el Triesztbe önkéntesnek, és vándorolt ki Franciaországba.

Amíg öt évig a fronton volt, apám egyszer küldött neki 10 koronát. Nem gonosz-ságból, csak hanyagságból felejtette el.

Az ő apja 10 évig volt katona, egyebek közt Karinthyában is szolgált, azért magyarosította a nevét Karinthyra. *De hogy mi volt a neve korábban, azt nem mondja meg* [Az én kiemelésem. – L. A.]. Az anyja fél zsidó volt – mármint Jóska anyja –, de az apja, [id. – L. A.] Karinth [valójában Karinthy – L. A.] József, úgymond, nem.

Szerinte én azért vagyok sikeres és szerencsés keverék, mert apai ágon teljesen intellektuel, értelmiségi típust örököltem, anyai ágon kereskedelmi, gyakorlati érzéket. Ezért – szerinte – tehetséges vagyok, és sikerre is tudom vinni a dolgaimat. Ő egészen biztos a pályámban, azt mondja.”³³

Uncle Joe Cini közvetítette történetében nem találunk afféle „minden másképp van” típusú karinthys csavarásokat. Egyszerűen leszögezi, hogy a Karinth-ág nem zsidó, de édesanyjuk, Engel Karolina félig az. Közvetve megerősíti a *Cipőcsokor* című

³² Karinthy Ferenc, 1993. 2. k. 29. old. (1970. 03. 07.) A történetet Czeizel és Erős is említi. Vö. Czeizel – Erős *l. m.* 19. old.

³³ Karinthy Ferenc, 1993. 2. k. 157. old. (1971. 03. 20.) A történetet Czeizel és Erős is említi. In: Czeizel – Erős *l. m.* 22. old.

novellának azt a sugallatát, amely szerint családjuk történetének kulcsfigurája az apa, id. Karinthy József személye volt. Amíg az 1912-ben megjelent kötet nyitónovellája arról beszélt, hogy az apa koponyájával szétfeszített két országot, mert egy harmadiknak érdeke volt, hogy ne kösse össze őket semmi, addig Uncle Joe 1971-ben, finoman szólva, egy kicsit konkrétan mindehhez azt tette hozzá, hogy apjuk vette fel a Karinthy nevet. Vajon a névváltoztatás vagy -magyarosítás lehetett az az esemény, amit a mintaszerző Karinthy Frigyes két ország szétfeszítésének nevezett? Ha elfogadjuk ezt a hipotézist, akkor abból az következne, hogy a család eredeti nevének *megnevezésével* mindenesetre ő sem kívánta újra összekötni azt a két országot, amit apja szétfeszített. Szembetűnő ugyanakkor, hogy az Ujváry-féle történettel szemben

Gizella tér
1890-es évek
BFL Képeslapgyűjtemény

*„Irtózatos élete volt Pesten apám
hírneve miatt...”*

Cini itt nem fejt ki hitetlenkedő kommentárokat, de mindezen túlmenően az is, hogy bár saját családjá eredetéről van szó, mégsem fogalmazódnak meg benne kérdések az Uncle Joe által elmondottak hallatán. Netán a Czeizel és Erős által említett felejtési stratégiát figyelhetjük meg magánál Cininél is?

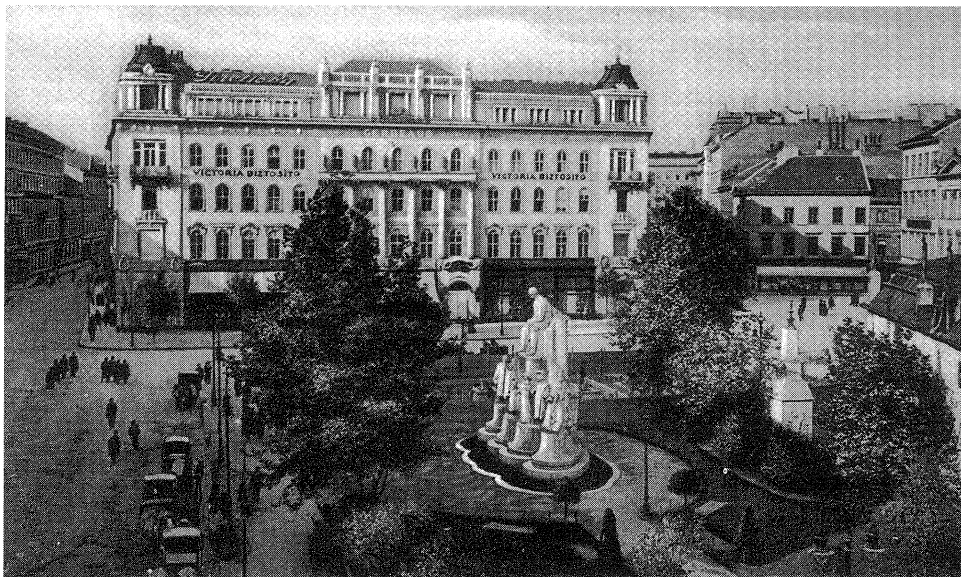
A család kollektív emlékezetének ez a rövid elemzése tehát nemcsak számos fontos kérdést hagyott megválaszolatlanul, de nem adott olyan támpontokat sem, amelyek alapján megkezdhetnénk levéltári kutatásainkat. Illetve egyet mégis csak. Karinthy Gizela történetéből kiderült, hogy a Karinthy család tagjai evangélikusok voltak. Ezt támasztja alá egy a Czeizelék által publikált 1939-es keltezésű dokumentum is, amelyben a Pesti Német Evangélikus Egyház Budapest, IV. Deák tér 4. sz. alatti Lelkészi Hivatala igazolta, hogy Karinthy Frigyes 1887. június 25-én született, és Doleshall Sándor, fővárosi lelkész keresztelte meg ugyanazon év július 3-án az ágostai hitvallásúak evangélikus szertatása szerint.³⁴ A születési anyakönyvi kivonatból az is kiderül, hogy a Karinthy-Engel házaspár Frigyes Ernő születésekor a VII. kerületi Damjanich utcában lakott, a 27-es szám alatt. A Czeizelék által közölt Karinthy-családfa szerint pedig a legidősebb Karinthy-gyermek, Elza 1877-ben született. Ez a három adat már elegendő a levéltári kutatások megkezdéséhez, hiszen annyit már tudunk, hogy egy olyan evangélikus vallású házaspárt keresünk, akik az 1877-et megelőző években, de legkésőbb 1877-ben házasodhattak össze. Ráadásul minden két-

séget kizáró pontossággal ismerjük mindkettőjük nevét, és azt is tudjuk, hogy Budapesten ismerkedtek meg, majd itt is házasodtak össze. Irány tehát a fővárosi levéltár.

Ősök a levéltárban

A családtörténeti kutatások alapvetően két forráscsoportból meríthetik az ismereteiket: az anyakönyvekből és a közjegyzői iratokból. Egyelőre anyakönyvi kutatásra nem gondolhatunk, hiszen ehhez túl kevés kiinduló adattal rendelkezünk, és azok sem pontosak. Az utóbbinak azonban – ahogyan azt Benda Gyula is megjegyzi – különösen nagy a forrásértéke a polgári korszak kutatásában. „A feudális társadalomban az egyén erős kontroll alatt állt. Az uradalom és az állam (a megye közvetítésével) rendszeresen számontartotta az alattvalókat, úrbéreseket. A város is ellenőrizte polgárait, lakóit. E korszak társadalomtörténetébe megszokta, hogy adó és egyéb összeírások tömege (ha ezeket a mostoha idő vagy a selejtezés nem pusztította el) megkönnyíti munkáját, akár a közösség egésze, akár egyes egyéneinek sorsa érdekli. *A polgári korszakban az egyén elvész a szemünk elől.* [Az én kiemelésem. – L. A.] Bár nyilvántartják születését, ingatlantulajdonát, iskolai pályafutását stb., mégis nehezen követhetővé válik. Bizonyára már sokan találkoztak ezzel a problémával saját családjuk történetének kutatása vagy tudományos munka során. A közjegyzői anyag megőrizhetett sok olyan aktust, ami segíthet az eltűnt személyek, családok, események felkuta-

³⁴ Czeizel – Erős *l. m.* 18. old.

tásában.”³⁵ Eltűnt személyeknek mi sem vagyunk híján ebben a vizsgálatban, már csak az a kérdés, hogy életük során felkeresték-e a közjegyzőt, akár önszántukból, akár a helyzet adta kényszerek miatt, s így módon most adhatnak-e jelet a múltjuk iránt érdeklődő utókornak. Ha abból a feltevésből indulunk ki, hogy bizonyos valószínűséggel a Karinthiakról is találhatunk ilyen jeleket a budapesti közjegyzői iratanyagban, akkor felvetődik az a módszertani probléma, hogyan találhatunk rá ezekre ebben a 145 fondot kitevő korpuszban.

Az első közjegyzői törvényt 1874-ben fogadták el (1874: XXXV. tc.), s ennek értelmében Budapesten 1875-ben 12 magánközjegyzői állást hoztak létre, de 1928-ban

Gizella tér
1928
BFL képeslapgyűjtemény

„... *sem a vőlegény,
sem a menyasszony nem a
VII. kerületben lakott a házasság...
megkötésének idején.*”

³⁵ Benda Gyula: A közjegyzői iratanyag a történetész szemszögéből. In: Hajdú Ákos – Ósz Ferenc – Kokas Zsuzsanna (szerk.): *Pest-Buda egyesítésének 125. évfordulója 1873–1998. Magyar Történelemhallgatók Egyesülete, Bp. 1998. 58. old.*

már 27 közigazgatási körzet volt a magyar fővárosban.³⁶ A körzetbeosztás tehát segíthet, de nem abszolút mértékben. 1873-ban 10 közigazgatási és választási kerületre osztották fel Budapestet, és természetesen a közigazgatási körzetek kialakításakor is ezt a kerületi beosztást vették alapul. Az adott kerület lélekszám szerinti nagysága alapján hoztak létre több közigazgatási körzetet is ott, ahol ez szükségesnek látszott. Mi volt a helyzet a VII. kerülettel, ahol a Karinthy család is lakott Frigyes Ernő születésekor. Pesten a választókerületeket a hagyományos városrészekből alakították ki, kivéve két helyen. Terézvárost a Király utca vonala mentén két részre osztották, Ferencvárost pedig összevonták Kőbányával, mert mindkét utóbbi városrészben túl kevés volt a választójoggal rendelkező polgárok száma. A Király utcától délre a Kerepesi útig (ma Rákóczi út) terjedő rész kapta a VII-es számot. Mivel ez külön közigazgatási kerületet is jelentett egyben, ezért 1873-tól kezdődően beszélhetünk önálló VII. kerületről.³⁷ Ami nem tévesztendő össze az önálló Erzsébetvárossal, mert ezt a nevet csak 1882-ben kapta a Terézváros egykori, Király utcától délre eső része.³⁸

Itt található a Damjanich utca, és ez volt Tokaji Nagy Lajos, budapesti közigazgatási körzete is.³⁹ 1875-ben még VI. kerületi közigazgatásiként kezdte meg munkáját, majd kinevezik a VII. kerületbe anélkül, hogy

működési körzete megváltozna, ahogyan utódait is mindig ide nevezték ki. Elsőként tehát az ő ügykönyveit kell átnézni, ügyfélkörében Karinthyak és Engelek után kutatva. Annak, hogy Karinthyt találunk ügyfelei között, viszonylag kicsi az esélye, hiszen őket pápai eredetűként tartja számon a család kollektív emlékezete, míg Engelleket viszont fővárosiként. De a legnagyobb probléma az, hogy Uncle Joe nem árulta el Cininek, hogy mi volt az eredeti nevük. Jelen pillanatban az is érdektelen, hogy id. Karinthy József vagy valamelyik felmenője volt-e a névmagyarosító, a lényeg az, hogyha „eredeti” nevükön szerepelnek, akkor nem tudjuk azonosítani őket.

Tokaji Nagy Lajos ügykönyveinek átvizsgálása azonban nem hozott eredményt, és itt mutatkozik meg a körzetbeosztás szerinti tájékozódás egyik komoly korlátja. Hiába tudjuk valakiről, hogy hol lakott, mikor egyáltalán nem volt köteles a lakóhelye szerint illetékes közigazgatás felé fordulni. Sarusi Kiss Béla általánosságban tesz említést arról, hogy a budapesti közigazgatás olykor más körzetbe kérték áthelyezésüket, és ilyenkor a régi ügyfelek a már meglévő ismeretség és bizalom miatt átjártak hozzá. Mivel a közigazgatás magával vitte iratanyagát is, ez az átjárás gyakorlati szempontból is kézenfekvő volt.⁴⁰ Mészáros Borbála pedig egy konkrét példát is hoz erre, egy óbudai braunhakszler⁴¹ családot. Bár a Thallerek

³⁶ Sarusi Kiss Béla: *Közigazgatási iratok, családtörténet a levéltáros szemszövegéből*. In: Hajdú–Ősz–Kokas *I. m.* 52. old.

³⁷ Vörös Károly: *Egy világváros születése*. Kossuth, Budapest, 1973. 191–192. old.

³⁸ Anda Éva: *Erzsébetváros mint Budapest fejlődésének mércéje*. In: Hajdú–Ősz–Kokas *I. m.*

60. old.

³⁹ Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: BFL), VII. 183. Tokaji Nagy Lajos bp-i kjs iratai. 1875-től 1902-ig működött.

⁴⁰ Sarusi *I. m.* 52. old.

⁴¹ A szőlőben megbarnult, „koszos” lábuk miatt környezetük így nevezte a német szőlőműveseket.

1894-ben keresték fel utoljára Rupp Zsigmond⁴² közjegyzőt budai irodájában, aki három év múlva átteszi működési területét Budáról a pesti V. kerületbe, mégis amikor 20 év múlva újra közjegyzőhöz fordulnak, akkor sem Rupp utódához mennek Budára, hanem Ruppához a Lipótvárosba.⁴³ Óbudáról Lipótvárosba járni azonban még semmi ahhoz képest, hogy rákoskeresztúri polgárok hosszú sorával lehet találkozni a két világháború közötti budai közjegyzők ügykönyveiben. Másirányú saját kutatásaim alapján azt mondhatom, hogy ahányan átjártak a régi közjegyző új körzetébe, legalább annyian mentek eleve más körzetbe.

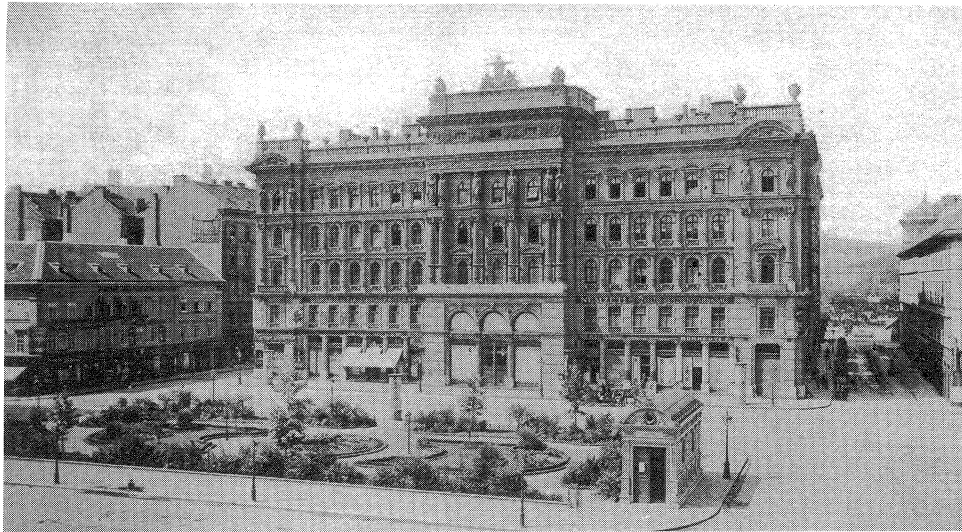
A Gizella tér a Haas-palotával
1890-es évek
BFL Klósz-gyűjtemény

*„... még nem volt elfogadott
a házasság előtti gyermekszülés.”*

Mészáros Borbála: Egy óbudai szőlőműves család közjegyzői irataik alapján. *FONS* 1998/4. 589. old.

⁴² BFL VII.151 Rupp Zsigmond budapesti közjegyző iratai.

⁴³ Mészáros *l. m.* 588., 601. old.

Haas-palota
1904
BFL képeslapgyűjtemény

*„... mit tudhatunk meg belőle
a továbbra is az ismeretlenség
homályában meghúzódó Engel
családról...”*

Arról nem is beszélve, hogy a Karinthiak és a VII. kerület esetében nincs szó a közjegyző új körzetbe költözéséről, hiszen Tokaji Nagy Lajos 1875–1902-ig itt működött. Annál inkább felvetődik az a lehetőség, hogy az 1870-es években a VII. kerület megjelölés még kissé papírizű, és ezért a Király utcától délre lakókat különösebben semmi sem akadályozhatta abban, hogy a Király utcától északra járjanak közjegyzőhöz. Sorszám szerint tehát Weinmann Fülöp⁴⁴ ügykönyveinek átnézése következett, ami azonban újfent nem hozott eredményt. A levéltárban tett sokadik látogatásomkor láttam neki Weiser Károly anyagának átvizsgálásához. Immáron sok kereséssel eltöltött idő után Weiser ügykönyveiben végre jelre bukkantam. A K. u. 1878. évnél az 1804. sorszám alatt egy bizonyos Karinthy József házassági szerződése volt bejegyezve. Ezután kikértem az

⁴⁴ BFL VII.184 Weinmann Fülöp budapesti közjegyző iratai.

1804/1878-as ügyszámot viselő közjegyzői okiratot a raktárból, amely irat első mondatainak elolvasása után már világossá vált számomra, hogy minden kétséget kizáróan id. Karinthy József és Engel Karolina, azaz Karinthy Frigyes szüleinek házassági szerződését tartom a kezemben.

Benda Gyula szerint a közjegyzői iratanyagban való kutatáshoz kétféle módszert lehet alkalmazni. Az egy forrástípusba sorolható összes iratot választjuk ki az adott közjegyzői iratanyagából (pl. házassági szerződések, végrendeletek, hagyatéki ügyek stb.) és azt elemezzük kvantitatív módszerrel, vagy egyénekre, családokra keresünk.⁴⁵ Az egyetlen családra történő keresés azonban csak akkor hatékony, ha az ügykönyvekben gyakran előforduló neveket próbáljuk meg nyomon követni, és a felbukkanó töredékpillanatokot (házasság, halál stb.) gyűrjük össze életúttá, család-történetté, elbeszéléssé. Ha azonban nem magukból az ügykönyvekből vesszük a neveket és családokat, amelyeket keresünk, akkor meglehetősen kis hatékonysággal tudunk csak kutatni. Éppen egy ilyen alacsony hatékonyságú kutatást kockáztattam meg a Karinthyak esetében, de mivel szerencsém volt, fáradozásaim mégsem voltak teljesen hiábavalók. Az okirat magyar nyelven írt, bevezető részéből kiderült, hogy sem a vőlegény, sem a menyasszony nem a VII. kerületben lakott a házasság-, illetve a házassági szerződés megkötésének idején. De még csak nem is a VI. kerületben, mert id. Karinthy a IV., Kishíd utca 3. sz.

alatt, míg jövendőbelije az V. kerületi Gizella téren található Haas-palotában.⁴⁶ Semmilyen kutatásban sem pótolja a kutatók szorgalma a sikerhez nélkülözhetetlen szerencsét. Erre példa ennek az V. kerületi menyasszonynak és IV. kerületi vőlegényének az esete, akik egy VI. kerületi közjegyzőnél kötöttek házassági szerződést.⁴⁷

A dokumentum magyar nyelvű, bevezető részéből az derül ki, hogy az ügylet létrejötténél öten voltak jelen: Karinthy József, ódon-könyvkereskedő és Engel Lina, magánzó, mint érdekelt felek, Frankl Mór, magánzó és Spitzer Lipót, ügynök, mindketten lipótvárosi polgárok (Nagykorona u. 3., illetve Váci körút 4. sz. alatti lakosok), mint ügyleti tanúk, valamint maga Weiser Károly közjegyző. Ezt követi a tulajdonképpen házassági szerződés, amely már német nyelven íródott, és egyetlenegy bevezető mondatból és 7 pontból áll.

A bevezető megállapítja, hogy Karinthy József és Engel Lina, akik a mai napon (1878. december 1-jén) fognak házasságot kötni, az alábbiak szerint kívánják rendezni házasságuk vagyoni jogait. Az első pont arról rendelkezett, hogy a feleség *saját szerzésű* 1500 Ft-os készpénzvagyonát, mint hozományt, és a mellékelt leltárban megnevezett ingóságokat mint kelengyét hozza be a házasságba, de mindezek felett a továbbiakban is megőrzi tulajdonjogát. A férj elimerte, hogy mindezeket kezelésbe és megőrzésre átvette, és teljes felelősséget vállalt a *feleség ezen vagyonának megőrzésére*. A második pont tanúbizonysága szerint a

⁴⁵ Benda *l. m.* 59. old.

⁴⁶ Előbbit Türr István utcának, utóbbit Vörösmarty térnek hívják ma.

⁴⁷ BFL VII.185. 1804/1878 Weiser Károly budapesti közjegyző iratai. Karinthy József és Engel Lina házassági szerződése.

férj ezt az 1500 Ft-os hozományt megnövelte egy 1500 Ft-ról szóló kötelezvényvel, amelyet, ha a törvényes előírások ezt megkívánják, a feleség számára kifizet majd. A harmadik pont rendelkezett az 1500 Ft-os hozomány sorsáról. A férj kötelezettséget vállalt arra, hogy három hónapon belül törvényesen is bejegyezteti cégét, amelybe az 1500 Ft-os hozományt is befekteti. A következő pont szabályozta a házasság fennállása alatt bekövetkezett vagyongyarapodást illető tulajdonjogokat. Erre nézve a házastársak megállapodtak abban, hogy vagyontársaságot hoznak létre, ami minden jövőbeni gyarapodásra vonatkozik majd. A gyarapodás legyen ingó vagy ingatlan természetű, oka legyen öröklés vagy a szerencse, minden, amit közösen vagy külön-külön szereznek vagy kapnak, fele-fele arányban illeti meg a házasfeleket. A jelenlegi vagyónállomány azonban mindvégig a mostani jogosultak tulajdonában marad. Az ötödik pont rendelkezik az öröklésről. Férj és feleség kölcsönösen megegyeztek abban, hogy amennyiben házasságuk gyermektelen lesz, úgy a túlélő felet általános örökösnek kell tekinteni. Ha viszont a házasság *utódokkal lesz megáldva*, úgy a törvényes öröklési rend lép életbe.⁴⁸ A hatodik pont tartalmazta az *arra a*

nem várható esetre – „für den nicht zu vermuthenden Fall” – vonatkozó megállapodásokat, ha a házastársak olyannyira „nem harmonizálnának vagy nem tudnának harmonizálni egymással”, hogy válásra kerülne sor. A házasság törvényes felbontását egyoldalúan és kölcsönösen is lehet kezdeményezni, a feleség azonban mindkét esetben jogosult magának elkülönített lakóhelyet⁴⁹ választani, és a házasságba bevitt vagyont minden körülmények között ki kell adni neki. Az egyéb felmerülő vagyoni vitákat pedig a bírósági ítélet lesz hivatott rendezni. Az utolsó, 7. pontban már csak az nyert megállapítást, hogy a házassági szerződés egy-egy *első példányát* mindkét fél kézhez kapja.

Ezután következik a szintén magyar nyelven íródott záró rész, amely röviden megállapítja, hogy a szerződés felvétel, felolvastatott, helybenhagyatott és a felek és a tanúk által saját kezűleg aláíratott. Ahogy azt az olvasó a tanulmányom mellékletében közzétett faksimilében is láthatja, Weiser Károly eredetileg a szerződés harmadik sorában tévesen *holnapi napon megáldandó házasságot* írt, ezért a szövegben aláhúzta a téves *morgigen* kifejezést, és utólag odaírta a margóra a helyes *heutigen*, azaz mai napon formulát. Ebben a záró részben még

⁴⁸ A házaspárok valamelyikének elhalálozása esetére hitbérrel, illetve a hozomány és a kelengye visszaadásáról a szerződés nem rendelkezett. Házassági szerződéseknek ilyen rendelkezéseire számos soproni példát hoz: Güntner Péter: A vagyon kutatásának nominális forrásai a századfordulón. *AETAS*, 2000/1–2. 280–281. old.

⁴⁹ Weiser Károly közjegyző kéziratos gót betűkkel írta ennek a szerződésnek a német nyelvű részeit. A szöveg szóról szóra, de helyenként betűről betűre

haladó rejtvényfejtésében igen sokan voltak segítségemre a fővárosi levéltár munkatársaitól az ELTE BTK oktatóiig bezárólag, akiknek ezúton is szeretnék ezért köszönetet mondani. De a 6. pontban található *dormizil – lakóhely* kifejezés megfejtésére kedves barátom és kollégám, Mészáros Borbála nagymamája, Petri Jánosné sz. Morvay Livia segítségével nélkül együttesen sem lettünk volna képesek. Ezért Nekik, kettőjüknek szeretném e helyütt is, külön kifejezni hálás köszönetemet.

egyszer megerősíti, hogy itt *heutigen* olvasandó, majd jön a dátum (1878. december 1.) és az aláírások, végül a mellékletben annak a 48 tételből álló, és összesen 985 Ft 15 krajcár összértékű ingóságoknak a felsorolása, amelyek a kelengye részét képezik. Ez utóbbi újfent német nyelven.

Egy következtetést máris levonhatunk az eddigiekből. Karinthy Elza nem született 1877-ben, legalábbis nem Engel Karolinától, ha csak 1878 végén házasodtak össze. Abban a korszakban a mi korunktól eltérően egyrészt még nem volt elfogadott a házasság előtti gyermekszülés, másrészt a szerződés 5. pontja számol a gyermektelenséggel. Továbbá, ha Elza id. Karinthinak 1878-ban már élő, nem Engel Karolinától született gyermeke lett volna, akkor az 5. pontban az őt megillető jogokról is rendelkezni kellett volna, már ami az öröklést

A Haas-palota
1890-es évek
BFL Klósz-gyűjtemény

„... ekkor 27 éves volt, és a Gizella téri Haas-palotában lakott.”

Id. Karinthi József (1846–1921)

„... miért kötött házassági szerződést a Karinthi-Engel házaspár.”

illeti. Felmerülhet aztán az a lehetőség is, hogy Elza élt ugyan már ekkor, de Karinthi eltitkolta házastársa elől. Ez esetben viszont valamikor fény kellett hogy derüljön Elza létezésére, hiszen Elza a Karinthyak emlékezetében nagyon is jelen lévő személy, és az egyedi furcsaságait olyannyira számontartó Karinthyak részéről nem feltételezhető, hogy sehol ne tettek volna említést erről a történetről. A mindenképpen a *minden másképpen van*-ra vágyó olvasóimat ki kell most ábrándítanom, hiszen mint arra az alábbiakban majd fény derül, egyszerűen egy pontatlan adatról van szó.

Az első kérdés, ami rögtön felmerül, hogy miért kötött házassági szerződést a Karinthi-Engel házaspár. Azt hiszem, hogy erre a kérdésre a fentebb ismertetett szöveg elemzése megnyugtató választ adhat. Engel Karolina családja az 1500 Ft hozománnyal Karinthi József antikvárius vállalkozásának sikeréhez kívánt hozzájárulni. A 3. pontban azonban kikötötték, hogy ezt az 1500 Ft-ot abba a cégbe kell befektetnie Karinthinak, amit legkésőbb 1879. március 1-jéig törvényesen is be kellett jegyeztetnie, és a bejegyzésnél vélhetően fel kellett tüntetnie, hogy a tulajdonjog 1500 Ft értékig Engel Linát illeti. Nagyon fontos kitétele volt ennek a megállapodásnak, hogy válás esetén a férjnek nemcsak ezt az 1500 Ft-ot kellett volna visszafizetnie, hanem egy 1500 Ft-tal megnövelt összeget, azaz 3000 Ft-ot, amelyre a 2. pontban kötelezettséget vállalt. Felvetődik a kérdés, hogy nem túl előnytelen-e egy ilyen megállapodás a férj számára, nem túl nagy ár-e 1500 Ft hozományért az, hogy a végén a dupláját kell visszafizetni. A magam részéről azonban úgy vélem, hogy id. Karinthi Jó-

zsef számára ebben a megállapodásban semmi előnytelen nem volt, és azokban a feltételekben, amelyekhez a hozományt kötötték, pusztán a polgári mentalitást lehet tetten érni. 1500 Ft még 10 évvel később (1888-ban) is egy hivatali segédfogalmazó két és fél évi bérével megegyező összeg lesz, tehát elég szép summa.⁵⁰ Ha valaki ezt megkapja és egy üzletbe befektetve megsokszorozhatja, akkor világos, hogy adott helyzetben nem csak az alaptőkét tartozik visszafizetni, hanem annak hozamát is. Megfelelő profithozam esetén pedig még nyerni is lehet egy ilyen megállapodáson. Persze a 6. pontnak az *arra a nem várható esetre* formulája azt mutatja, hogy a jegyesek egyáltalán nem számoltak komolyan a válás lehetőségével, tehát id. Karinthy József sem készült arra, hogy ezt a 3000 Ft-ot egyszer majd ki kell fizetnie.

Bár egyelőre még nem tudjuk, hogy hány évesek is voltak, amikor házasságot kötöttek, de ha elfogadjuk Czeizel és Erős adatait, akkor id. Karinthy 31, míg felesége 29 éves volt. Nem valószínű, hogy a 29 éves magánzó, Engel Lina ténylegesen saját maga szerezte volna az 1500 Ft-os készpénzvagyonát, a házassági szerződésben mégis ekként van feltüntetve. Az a sajátosság, hogy a származási család nemcsak teljesen háttérbe szorul, de szinte azt sem tudjuk, hogy léteznek-e egyáltalán, meghatározza a szerződés egészének hangulatát. Még a nyilván az Engel-szülőkötől kapott vagyon jövőbeni sorsáról is a két házasuló

Karinthy Adél (Etelka) Jusztina festőnő
(1880–1948)

„... *hogy mi volt a neve korábban,
azt nem mondja meg.*”

⁵⁰ Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól az első világháborúig. In: Gyáni Gábor – Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Osiris, Budapest, 1998. 90. old.

Karinthy Eliza Szeréna (1879–1930)

*„... a házasságkötés után – egy nap
híján – 9 és fél hónappal született.”*

fél, legalábbis a retorika szintjén, önállóan, kölcsönös megállapodás alapján dönt. Ellenpontként érdemes megemlíteni itt az óbudai szőlőműves, Thaller család példáját, akiknél Mészáros Borbála éppen azt figyelte meg, hogy a szülők aktív szereplői ezeknek a szerződéseknél. Hol készpénzt ajándékoznak, hol szőlőskertet, hol csak a saját gyerekek részére, hol mindkét házaspár közös tulajdonába. Mészáros még arra is talált utalást, hogy a szülők közösen vállalták a szerződéskötés költségeit. Ellentétben tehát a mi esetünkkel, a Thallerek házassági szerződéseiből már az anyakönyvi kutatásokat megelőzően is kirajzolódni látszanak a családja alapvonalai.⁵¹

Visszatérve a mi esetünkre, véleményem szerint a házaspár közötti egyenlőségen alapuló viszony jut kifejezésre abban, hogy id. Karinthy kezelésbe megkapja mind a hozományt, mind a kelengyét, és a vagyon megőrzésére tett felelősségvállaláson túl szabadon gazdálkodhat, rendelkezhet vele. A másik oldalon viszont Engel Lina garanciát kap arra, hogy a bevitt vagyon minden esetben megilleti őt, ami a hozományt illetően nem is csak 1500, hanem 3000 Ft.

⁵¹ Mészáros *l. m.* 591. old. Bár a történeti antropológia, az olasz mikrotörténelem és a francia társadalomtörténet-írás is komoly ellenérzésekkel viseltetik a geertz-i *társadalom mint szöveg* (Vö. Geertz, Clifford: Elmosódott műfajok: a társadalmi gondolkodás átalakulása. In: Geertz *l. m.* 280–283. old.) modelljével szemben, én mégis azt hiszem, hogy akár rövid távon is sikeresek lehetnek azok a kutatások, amelyek a századforduló budapesti polgárságán belüli társadalmi távolságokat és különbözőségeket mint szövegtípusok közötti eltéréseket kívánják megragadni a fővárosi levéltár közjegyzői iratanyagaira alapozott elemzések révén.

A közös gyarapodás pedig egyenlő mértékben oszlik meg kettőjük között.

Röviden ejtsünk szót a kelengyéről is. A szerződésnek ez a melléklete három részből áll. Az első 15 tételben a menyasszony fehérneműit sorolják fel, amelyeknek értéke összesen 165 Ft. A második rész tartalmazza a háztartási felszereléseket, beleértve a szőnyeget és a bútorokat is. Ez 26 tételt foglal magába, amelynek összértéke 624 Ft és 15 krajcár. Végül 7 tételből áll a női ruházathoz tartozó dolgok felsorolása, amelyek összértéke 196 Ft. Így az egész kelengye pénzben kifejezve 985 Ft-ot és 15 krajcárt ért. A listában mind a 48 tételnél feltüntették a pénzbeli értéket, ezért finomabb elemzést is lehetővé tesz azok számára, akik a téma iránt érdeklődnek. Engem elsősorban az érdekel, hogy mit tudhatunk meg belőle a továbbra is az ismeretlenség homályában meghúzódó Engel családról. Szerencsére rendelkezésünkre áll egy elemzés F. Dózsa Katalintól a dualizmus kori városi társadalom menyasszonyi kelengyéjének változásairól. F. Dózsa a Kálvin téri Neumann cég 1904-es árajánlatai alapján 300 koronás, 440 koronás, 1200 koronás és 2800 koronás kategóriákat különböztet meg. Létezik persze 10 ezer koronás kelengye is, de F. Dózsa szerint az minőségileg nem tér el a 2800 koronástól, ugyanazokból a kategóriákból áll, különbséget csak az egyes kategóriákon belüli nagyobb darabszám és a finomabb kivitel képez.⁵² Id. Karinthiné 985,15 Ft-os kelengyéje átszá-

molva 1970,30 koronát tesz ki, azaz durván 2000 koronát. Ha figyelembe vesszük az időbeli távolságot 1878 és 1904 között, akkor azt mondhatjuk, hogy Engel Lina kelengyéjének értéke megközelítette azt a 2800 koronás kategóriát, amely a drágább kelengyék tartozékaiból már mindent tartalmazott, csak kisebb volt a darabszám és kevésbé finom a kivitel.

F. Dózsa Katalin azonban egy másik összehasonlítási mércét is szolgált nekünk. Egy 1878-ban kötött házassági szerződés kelengyét ismerteti, az értékeket tételenként koronában megadva. De nemcsak hogy ugyanabban az évben kötötték ezt a szerződést, mint Karinthiék, de a kelengye összértéke is (1870,50 K), 100 korona híján, megegyezik Engel Karolina kelengyéjének értékével. Ugyanakkor F. Dózsa példájában azt is tudjuk, hogy a feleség, Engel Berta – aki nem rokona Engel Karinthiának – egy posztókereskedőnek a lánya.⁵³ Tehát arra a következtetésre juthatunk, hogy Engel Karolina édesapja, legalábbis ami a két kelengye közel azonos összértékét illeti, egy posztókereskedővel azonos vagy ahhoz nagyon közeli társadalmi státuszú ember lehetett. De ez a tanulmány nem tarthatna igényt a mikrotörténeti jelzőre, ha az Engel családot illetően megelégedne ezzel az igen durva szociológiai megközelítéssel.

Fentebb nem véletlen merültem bele a közjegyző szótévesztésének részleteibe. Azért nem mindegy nekünk a továbbiak-

⁵² F. Dózsa Katalin: A menyasszonyi kelengye a városi rétegeknél 1867–1914 között. *Folia Historica* 3. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest,

1975. 92. old.

⁵³ Uo. 99. old.

Ifj. Karinthi József – Uncle Joe (1892–1975)

„... a jegyesek egyáltalán nem számoltak komolyan a válás lehetőségével.”

ban, hogy a *mai vagy a holnapi napon* kötnek házasságot a szerződő felek, mert a házasságkötés pontos időpontjának ismeretében könnyen megtalálhatjuk az erről szóló bejegyzést a házassági anyakönyvben. Ez azért lenne fontos a kutatás szempontjából, mert minden felekezet házassági anyakönyvébe beírták a férj és a feleség szüleinek nevét, az édesapákat illetően pedig a foglalkozást is. Meg kell tehát néznünk, hogy találunk-e bejegyzést id. Karinthy József és Engel Karolina esküvőjéről a Deák téri német vagy esetleg a magyar evangélikus egyház házassági anyakönyveiben az 1878. december elsejei időpontnál.

Egy asszimilációs pálya körvonalai

Nem akarok visszaélni olvasóim türelmével, ezért férfiasan bevallom, hogy én nem találtam. Két eset lehetséges. 1. 1878-ban még nem voltak evangélikusok. 2. Evangélikusok voltak, de nem a Deák téri német evangélikus egyháznál kötöttek házasságot. Az utóbbi felettébb valószínűtlennek látszik. 1887-ben *Frigyes Ernő* születésekor id. Karinthy József a Külső-Erzsébetvárosi Damjanich utcából a Deák térre viszi megkereszteltetni a fiát, de 9 évvel azelőtt a Deák tér szomszédságában lévő Kishíd utcából, illetve Gizella térről nem a Deák térre mennek. Ráadásul a házassági szerződésből azt is tudjuk, hogy az okiratot az

esküvő napján a szertartást megelőzően írták alá Weiser Károly VI. kerületi irodájában, ami valószínűleg a Váci körút (ma Bajcsy-Zsilinszky út) 17. szám alatt volt.⁵⁴ Ez is azt valószínűsíti, hogy amennyiben evangélikusok lettek volna, akkor kézenfekvő lett volna számukra a Deák téri evangélikus templomban tartani az esküvőt. Véleményem szerint azonban sokkal valószínűbbnek tűnik az, hogy 1878 decemberében id. Karinthy József és Engel Karolina még nem volt evangélikus. Legelőször tehát azt kell kiderítenünk, hogy mikor tértek át.

Ebben a Karinthy-gyerekeknek a Deák téri német evangélikus anyakönyvben való esetleges feltűnése segíthet bennünket leginkább. Miután a házassági anyakönyvvel nem volt szerencsém, most a születési anyakönyvről készült felvételeket tartalmazó mikrofilmtekercset fűztem be a gépbe. A tekercset az 1887-es évhez tekerve – ahogyan az Karinthy Frigyes születési anyakönyvi kivonata alapján várható is volt –, megtaláltam őt a 148. sorszámnál,⁵⁵ ahogy öccsét, ifj. Karinthy Józsefet is az 1892-es évnél.⁵⁶ Az volt a feladat, hogy Karinthy Frigyes születési időpontjától visszafelé haladva találjak még olyan gyermeket a lányok közül is, akit már itt regisztráltak a Deák téri német evangélikusok születési anyakönyvében. Az 1886-os év elejénél aztán egyszerre hat Karinthyt találtam szépen sorban, az elsőőtől a hatodik sorszámgig regisztrálva. Mind a hatukat 1886. január 3-án keresztelte meg

⁵⁴ *Budapesti Czim- és Lakjegyzék. 1880. I. k. A továbbiakban: BCzLj.*

⁵⁵ BFL XV.20 A 3 A Deák téri német evangélikus

egyház születési anyakönyve 148/1887 fsz. (1887. 06. 25.)

⁵⁶ BFL XV.20 A 3 226/1892 fsz. (1892. 09. 20.)

Doleschall Sándor, fővárosi lelkész, a két szülőt és négy leánygyermekét.⁵⁷

Kutatásunk szempontjából sok fontos adatra derül fény ebből a dokumentumból. A legfontosabb mindenképp az, hogy innen megtudhatjuk mind a négy nagyszülő nevét, a Karinthiaknak pedig nemcsak az eredeti nevét ismerhetjük meg, de az is egyértelműen kiderül, hogy ki és mikor vette fel ezt a nevet. Karinthy Frigyes apai nagyszüleit Kohn Lipótnak és Glück Máriának hívták, valószínűleg pápaiak voltak, legalábbis az anyakönyv Pápát tünteti fel id. Karinthy-Kohn József születési helyeként. Érdemes szó szerint idézni az anyakönyvvezetőnek a *Megjegyzések* rovatban található bejegyzését. „Kohn József nevét *Karinthira* [Kiemelés az eredetiben. – L. A.] változtatta a Belügym. 1874-iki júl. 6-án [kelt – L. A.] 27 756 sz. rendelete.” Tehát mind Karinthy Frigyesnek a *Cipőcsokorban* tett homályos utalása, mind Uncle Joe Cininek Párizsban tett megjegyzése alapvetően helyesnek bizonyult. Karinthynak igaza volt abban, hogy egy a családjuk történetében bekövetkezett, valamiféle lényeges fordulatot, amelyről azonban talán maga sem tudta közelebbről, hogy mi is lehetett az, apja személyéhez kapcsolt, és Uncle Joe szavait is alátámasztja az imént idézett megjegyzés, miszerint valóban apja vette fel a Karinthy nevet.

De Uncle Joe tényleg tudta-e, hogy Kohn volt az eredeti név. Három eset lehetséges. 1. Tudta, hogy a Karinthyak eredetileg Kohnok voltak, de mivel azt állított-

ta, hogy id. Karinthy József nem volt zsidó, ezért el kellett hallgatnia Cini és a többiek előtt a nevet. Senki sem hitte volna el egy Kohnról, hogy nem zsidó. Ez esetben azt feltételezhetjük, hogy ő maga is azt szeretete volna, ha a Karinthyak zsidó eredete homályba vész. Mivel tudjuk, hogy egész életében a magyar irodalom népszerűsítéséhez szeretett volna hozzájárulni Franciaországban, talán nem akarta kockáztatni bátyja előkelő pozícióját a magyar nemzeti irodalomban, még annak ellenére sem, hogy egykoron éppen testvére számára nyomasztó népszerűsége előtt menekült Franciaországba, ha ugyan ez nemcsak afféle Karinthyáda. 2. Ő is ismerte a Gizela-Astrid-féle történetet arról, hogy apja nem volt zsidó, de egy zsidó család nevelte fel. Ha így volt, akkor feltehetőleg azért nem mondta meg, hogy mi volt az eredeti név, mert úgy gondolhatta az nem apja neve volt, hanem csak az apját felnevelő zsidó nevelőapáé. Úgy gondolhatta, apja azért magyarosította a nevét, mert a Kohn nem is az ő neve volt, tehát egy bizonyos értelemben apjának nem is volt neve addig, amíg a Karinthyt fel nem vette. Ha elárulja, hogy apja a névmagyarosítás előtt Kohn volt, akkor mondandójának éppen a lényegét fedi el, miszerint valójában nem volt zsidó. 3. Igazából nem tudta, hogy mi volt az eredeti név, de ehelyett inkább azt mondta, hogy nem mondja meg. De vajon miért cselekedett volna így? Nézetem szerint elképzelhető, hogy Uncle Joe azt sem tudta, hogy tényleg apja vette-e fel a Karinthy nevet,

⁵⁷ BFL XV.20 A 3 1/1886 fsz. Karinthy József Ernő (1846. 03. 28.), 2/1886 fsz. Engel Karolina Szeréna (1851. 08. 13.), 3/1886 fsz. Eliza Szeréna

(1879. 10. 15.), 4/1886 fsz. Adél Jusztina (1880. 10. 20.), 5/1886 fsz. Gizela Romána (1882. 02. 28.), 6/1886 fsz. Leontina Emilia (1885. 01. 16.)

Karinthy Gizela Romána (1882–1975)

*„...Gizi nővére lányának,
a harmincas években Norvégiából Budapestre látogató
Noéminek
meséli el.”*

csak sejtette vagy egyszerűen így képzelte már csak a Gizela-Astrid verzióból következők miatt is. Ez esetben a név elhallgatásának éppen az lehetett a funkciója, hogy történetét hitelessé tegye, a család „viselt” dolgaiban való jártasságát, jól értesültségét alátámassza. Talán éppen azért volt erre szüksége, azért vágyott a jól értesültségnek erre a szerepére, mert apja megfosztotta őt ezeknek a dolgoknak az ismeretétől. Ha pedig a jól értesültség látszatát akarta keltetni, akkor muszáj volt azt állítania, hogy tudja mi volt az eredeti név. Ha viszont azt állította, hogy tudja, akkor muszáj volt neki ahhoz a megoldáshoz folyamodnia, hogy úgy tesz, mint aki nem akarja megmondani, mert annak lehetőségét Uncle Joe 1971-ben Párizsban nem zárhatta ki, hogy Cini Magyarországon valahogyan nyomára akad az igazi névnek, és akkor kiderül a turpisság. Ifj. Karinthi József ekkor már 79 éves, tehát abban, hogy ő jut a nyomára valaminek már nem nagyon bízhatott.

De azt hiszem, hogy itt muszáj megszakítani azt a végtelennek tetsző áradatot, amelyben egyik bizonytalan feltevés generálja a másikat, különben ránk is érvényes lesz az a kritika, amit Karinthi Frigyes az *Így írtok tiben* eredetileg a pszichoanalízissel szemben fogalmazott meg. „Miért mondja, hogy jó napot? Ezzel nyilván csak leplezni óhajtja azt a vágyát, hogy rossz estét kíván nekem. De miért kíván nekem rossz estét? Mert gyermekkorában szerelmes volt a feleségem unokanagyanyjába, akiről tudja, hogy este találkozom vele a Szentkirályi utcában,

ahová ő a Duna-partról jött. Viszont a Szentkirályi utcában van a szemészeti klinika, s mivel a Duna az egy folyó, egész világos és nyilvánvaló, hogy maga azt szeretné, hogy nekem folyjon ki a szemem.”⁵⁸ Érdemesebb hát egyszerűen beismerni, hogy Uncle Joe párizsi megnyilatkozásai mögött meghúzódó motivációról valójában nincsenek megbízható ismereteink.

A hipotézisek önmagukat gerjesztő áramlásától talán célszerűbb lesz visszatérnünk az anyakönyvi bejegyzés további adatainak az elemzéséhez. A Kohn-nagyszülők mellett most már ismerjük az Engel-nagyszülők nevét is. Engel Karolina édesanyját Sternberg Katalinnak, édesapját pedig Engel Dávidnak hívták. De egyelőre még nem tudjuk egyikük foglalkozását sem. Megerősíti az anyakönyv az Engel család fővárosi eredetét, hiszen Engel Karolina születési helyeként Pestet tüntették benne fel. (A család egyébként már ekkor, 1886-ban is a VII. Damjanich u. 27-ben lakott.) Ellenben alapját vesztette minden találgatás, amelyre Elza Czeizel és Erős által megadott születési dátumának és a házasságkötés időpontjának az összevetése adott okot. Elza a házasságkötés után – egy nap híján – 9 és fél hónappal született, 1879. október 15-én. Fontos még a keresztszülők személye. A Karinthi-szülőknek Fuszek Tivadár irodafőnök és Gulden Gyula gyárigazgató voltak a keresztszülei, míg a gyerekeknek Tscheuke sz. Windsch Anna. Mivel az anyakönyv id. Karinthi Józsefet hivatalnoknak mondja – lányai neve mellett apjuk foglalkozásaként

⁵⁸ Karinthi Frigyes: *Így írtok ti* „Hacsek és Sajó”-t. A komplexum. Írta: Freud Zsigmond. In: *Uő: Paródiák III. Így írtok ti*. Akkord, Budapest, 2004. 224. old.

négyszer is ezt írták be –, ezért jó okunk van abból a feltételezésből kiindulni, hogy id. Karinthy ekkor már a Ganz gyárban dolgozott. Fuszek Tivadar és Gulden Gyula pedig szintén ennek a gyárnak voltak alkalmazottai, és id. Karinthy innen ismerte őket.⁵⁹ A lányok keresztmamájáról azonban semmit nem tudunk.

Meg kell mondanom, hogy igazából ezt a két forrást, a házassági szerződést és a kikeresztelkedésnek ezt a dokumentumát volt igazán nehéz megtalálni. A szerencsének persze ezután is szerepe lesz, hiszen arra nincsen soha garancia, hogy egy irat, amelynek létezéséről egy másik irat tudósít, tényleg megtalálható lesz-e a levéltárban. De amint rövidesen a kedves olvasó is láthatja majd, ennek a két forrásnak a felfedezése annyiban mégis cezúrát jelent, hogy az ezekben megtalálható vagy ezekből kikövetkeztethető adatok, apró adalékok újabb forrásokban megtalálható információk egyfajta eszkálicióját idézik majd elő.

Annyit már most is tudunk, hogy Kohn József 1846. március 28-án született Pápán. 1874. július 6-án, azaz 28 éves korában nevét Karinthyra változtatta. A belvárosi Kishíd utcában lakott, foglalkozására nézve pedig ódon-könyvkereskedő volt, amikor 32 éves korában 1878. december 1-jén elvette feleségül a pesti születésű Engel Karolínát, aki ekkor 27 éves volt, és a Gizella téri Haas-palotában lakott. A házasságkötéssel id. Karinthy 1500 Ft hozományhoz jutott, amelyet saját, bejegyzett cégébe kellett befektetnie, miközben felesége to-

vábbra is megtartja tulajdonjogát efelett az összeg felett. 1879. október 15. és 1885. január 16. között négy lánya született. 40 éves volt, amikor 1886. január 3-án feleségével és négy lányával egyetemben megkeresztelkedett a Deák téri evangélikus templomban, ahol is a német anyakönyvben regisztrálták őket. Ekkor már Erzsébetvárosban lakott a Damjanich utcában, és már nem önálló vállalkozó, hanem magánhivatalnokként a Ganz gyárban dolgozott, hasonlóan keresztzüleihez, Fuszek Tivadar irodafőnökhöz és Gulden Gyula gyárigazgatóhoz. Már keresztényként jött a világra 1887-ben *Frigyes Ernő*, majd 1892-ben *József Ármin* nevű fia is, akik közül az előbbi Karinthy Frigyes néven híres magyar író lett, és a Nyugat első alkotónemzedékének tagjaként vonult be a magyar irodalom halhatatlanjai közé. De eredeti nevük és származásuk időközben minden jel szerint homályba veszett. Ezt a felejtést próbálom megérteni és értelmezni, amikor tovább folytatom kutatásaimat a Karinthyak eredetének *nyomában*.

Legelőször is a pesti zsidó házassági anyakönyvben kellene megtalálni őket, hogy megtudjuk végre, mi volt a foglalkozása a két nagypapának, majd a Magyar Országos Levéltár belügyminisztériumi iratokat őrző részlegében kellene kihalászni a névváltoztatási, illetve névmagyarosítási iratok közül a 27 756/1874-es számú iratot azért, hogy megtudjuk belőle, mi oka lehetett Kohn Józsefnek arra, hogy Karinthyra magyarosítsa a nevét.

⁵⁹ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) Z 435 Ganz Rt. Személyzeti és Munkaügyi Osztály

iratai. Személyzeti nyilvántartókönyvek 50. sz. 5. kötet.

Az órás és a papírkereskedő

Miután a házaspárt megtaláltam a pesti neológ anyakönyvben,⁶⁰ ezzel most már színre lép a házassági szerződésnél még teljesen a háttérbe húzódott család. Kohn Lipótról meg tudjuk, hogy foglalkozására nézve órás, viszont nem derül ki, hogy életben volt-e még fia esküvőjekor. Engel Dáviddal éppen fordított a helyzet. Ő volt az egyik tanú,⁶¹ tehát biztos, hogy élt még 1878-ban, de mivel az anyakönyv magánzó-nak mondja, ezért foglalkozásáról továbbra sem alkothatunk pontos képet. A magánzó Engel Dávidról, aki 1878-ban a Haas-palotában lakott családjával, így csak annyit tudunk meg, hogy aktív gazdasági tevékenység kifejtése nélkül is volt pénze nemcsak arra, hogy lányának 1500 Ft hozományt, illetve közel 1000 Ft keletyét biztosítson, de arra is, hogy drága helyen béreljen lakást. Vörös Károly Budapest egyesítésének centenáriuma irrt művében a következőképpen írja le Engel Dávid egykori lakókönyékét egy képzeletbeli városnéző séta végállomásaként. A szerző megkonstruálta utazó valamikor 1872. november végén, azaz id. Karinthi és Engel Lina esküvője előtt éppen hat évvel járt erre, s hogy mit láthatott, arra nézve idézzük magát a szerzőt. „Rövid kis utca vezet a szomszédos másik térre [mármint a József nádor térről – L. A.], amelyet korábban a város német színházáról Színház térnek hívtak, de ame-

lyet néhány éve hivatalosan Gizella térnek neveznek az uralkodó egyik leányáról. A téren nemsokára leszedik az állványokat a hatalmas Haas-palotáról, amelyet a Vigadó hátához csatlakozó telekre épített a dűsgazdag bécsi szőnyeg- és lakástextil kereskedő cég, áruháznak és hatalmas jövedelmű bérháznak. Melegen világítanak a Kugler-cukrászda ablakai, ahol a jómódú polgárnép most fogyasztja uzsonna kávéját; bezárt vastáblákkal védett ablakaik mögött hallgatnak a Kereskedelmi Bank irodái. A tér másik végén pedig, gázlámpáktól s a kirkatok fényeitől is kivilágítva, ott nyílik a Váci utca, a város leghíresebb, legelőkelőbb üzleti utcája. Utazónk búcsút vesz vezetőjétől, illendő borralvót csúsztatva a markáiba”,⁶² majd miután végigsétált a Váci utcán és közelről is szemügyre vette a Városháza épületét, hazatér a Kishíd utcában lévő szállodájába. Arról nem tudunk, hogy hazafelé menet nem találkozott-e össze Kohn József antikváriussal, mint ahogy arról sem, hogy ez utóbbi 1872-ben is a Kishíd utcában lakott-e már.

Nem tudjuk azt sem, hogy Engel Dávid már a három város egyesítésének idején is itt lakott-e, rögtön az állványok leszedése után beköltözött-e itteni lakásába. A *Budapesti Czim- és Lakjegyzék* tanúsága szerint azonban 1882-ben már a Váci körút 17. szám alatt lakik,⁶³ de a pesti neológ házassági anyakönyvbe már két évvel korábban is ez a cím került bejegyzésre Heléna

60 BFL XV.20 A 35 A Pesti Izraelita – Neológ Egyház házassági anyakönyve. 313/1878 fsz. (1878. 12.01.)

61 Id. Karinthi József tanújának családnevét sajnos nem sikerült kiolvasnom, így csak annyit tudok, hogy Fülöpnek hívták. Fülöp utónevű ember pedig

nem került elő újra az általam vizsgált iratokból a későbbiekben, ennek következtében itt nyomot vesztettem.

62 Vörös, 1973. 17. old.

63 BCZLj. 1882. II. k.

lányának férjhez menetelekor, 1880. november 7-én.⁶⁴

Mindez azért érdekes, mert továbbra sem tudjuk pontosan Karinthy Frigyes anyai nagyapjának a foglalkozását, pedig igazából a két nagypapa foglalkozásának együttes ismeretéből tudnánk következtést levonni a házaspárok közötti társadalmi távolságot illetően. Ennek a hiátusnak az ellensúlyozása érdekében időztem el egy kicsit a korabeli lakókörnyék Vörös Károly általi leírásában. Hiszek abban az elgondolásban, hogy a városlakó polgárok életének megismerése együtt kell hogy járjon annak a városi térnek a megismerésével, amely a városi polgárok életformájának térbeli keretét képezi, de nem szeretném azt az utat követni, amely Engel Dávid társadalmi státuszának kérdését feloldaná a Gizella téri Haas-palota, mint lakóhely, a korabeli Budapest mentális térképén elfoglalt helyzetének problémájában. Nem tehetem ezt tanulmányom és az alapjául szolgáló kutatások mikrotörténeti elkötelezettsége miatt sem. Nem elégedhetek meg a Haas-palota és a Gizella tér környékének mégoly meggyőző Vörös Károly-i bemutatásával, mert céloom nem annak a társadalmi csoportnak mint egésznek a megismerése, amely ezen az előkelőnek számító helyen lakott a Lipót- és a Belváros határán. A városrész és a benne lakó polgárok egészének léptékéhez képest továbbra is ugyanúgy mikroszinten kell folytatnom kutatásaimat, hiszen nem az a céloom, hogy azt a társadalmi csoportot megismerjem, amely ezt a szűkebben vett városi teret használta, hanem az Engelek és a Kohnok

közötti társadalmi távolságot kívánom megismerni. Mindebben pedig nem az egyének világának romantikus túlhangsúlyozása vezérel, nem a minél kisebb, annál valóságosabb pozitivista félreértése motivál, pusztán egy olyan kutatási célkitűzés, amely a tudósok fejében megkonstruált társadalmi csoportok tablóképe mögött rejtve maradó különbségekre helyezi a hangsúlyt a történeti megismerésben.

Miből származott Engel Dávid magánzó vagyona, amelyből 1500 Ft-ot tudott id. Karinthy cégébe befektetni és amiből a Haas-palotában tudott lakást bérelni? Erre a kérdésre kell választ adnunk újabb források felkutatása révén. Legkézenfekvőbbnek a zsidó születési anyakönyvek kutatása tűnik, hiszen gyermekeinek születésekor nyilvánvalóan rögzítették foglalkozását. Ez a vizsgálat azért is hasznos lehet számunkra, mert Engel Emil és Angéla, Karolina testvérei azután is szerepet játszottak a Karinthy gyerekek életében, miután édesanyjuk meglehetősen fiatalon elhunyt. Nem árt tehát, ha tisztába jövünk azzal, hogy kik is voltak Engel Karolina testvérei. A házaspár kikeresztelkedésének fentebb bemutatott dokumentumából tudjuk, hogy az író Karinthy édesanyja 1851. augusztus 13-án született. Tehát az esketési jegyzékben nagyjából 1850 végéig lehet esélyünk megtalálni az Engel-Strenberg házaspárt. Mivel ez az anyakönyv 1836-tól indul, ezért volt némi esély arra, hogy megtaláljuk őket, de sajnos nem így történt. Persze ez nem annyira váratlan, hiszen mindig is elképzelhetőnek tűnt, hogy ami az Engel-ágot illeti, Karinthy Frigyes anyai

⁶⁴ BFL XV.20 A 35 369/1880 fsz. (1880. 11. 07.)

nagyszülei alkották a család első Budapesten élő generációját. Az esküvőjüket pedig tarthatták valamelyik fél szüleinek vidéki lakóhelyén is, arról nem is beszélve, hogy esetleg maguk is csak a házasságkötést követően költöztek Pestre. Engel Linát viszont megkeresztelkedésekor pesti születésüként regisztrálták, amiből úgy tűnt, hogy szülei legkésőbb 1851 augusztusában már biztosan Pesten laktak. Így azzal, hogy a szülők nem Pesten kötöttek házasságot, úgy tűnik, elvesztettük a lehetőségét annak, hogy Karinth Frigyes anyai dédszüleit megismerjük. Egy esketési jegyzékből, mint ahogy a Karinthi-Engel házaspár esetében is történt, kiderül mindkét fél születési helye, lakóhelye, szüleinek neve, lakóhelye és az édesapák foglalkozása. Ezekből az információkból kiindulva már folytatni lehet a keresést. Mivel azonban a Sternberg-, illetve az Engel-szülőknek sem a nevüket, sem az illetőségüket nem lehetett megállapítani, ezen a nyomon már nem lehet tovább haladni. De az igazi fekete leves még csak ezután következett, mert a születési anyakönyv újabb meglepetéseket tartogatott számomra. Nemcsak annyi történt, hogy 1851. augusztus 13-nál nem találtam meg Engel Karolinát, de egy pár héttel későbbi időpontnál megtaláltam öccsét vagy – hirtelen most már nem is tudom – bátyját, Engel Emilt, aki nem család, nem árnítás, 1851. szeptember 6-án született.⁶⁵ Ezután úgy okoskodtam, hogy mivel az esketési jegyzék 1878-ban Engel Linát 28 évesnek mondja, ezért nyilván 1850-ben

született ugyanazon a fentebb már többször említett napon, hiszen annak feltételezése, hogy 1886-ban nemcsak a születési évét, de a saját születésnapját is tévesen diktálta volna be, már felettébb abszurdnak tűnt számomra. De Engel Linát az 1850-es évnél sem tartalmazza az anyakönyv, sem augusztus 13-án, sem más napon. Végigtekertem az összes filmtekercset 1836-tól majdnem addig az időpontig, amikor már Engel Lina gyermekei születtek, de ővele csak anyaként találkoztam a bejegyzésekben. Szülei házasságkötése után tehát az ő pontos születési időpontja is homályba vész. A születési időpontra vonatkozó részleges amnéziát Frigyes fia élteti majd tovább, tehát azt mondhatjuk, hogy ennek szinte hagyománya lett a Karinth családban. Az Engel-Sternberg házaspár esküvőjének és Lina lányuk születésének a pesti anyakönyvekben való hiánya ugyanakkor felveti annak lehetőségét is, hogy Engelék házasságkötésük és Lina lányuk születése után költöztek csak a fővárosba.

Próbáljuk meg legalább másik célkitűzésünket megvalósítani, nézzük meg, sikerül-e legalább Engel Dávid pontos foglalkozását megismernünk. Emil fiának születésekor azonban ezt nem rögzítették, ahogyan 1855-ben született Heléna lánya regisztrálásakor sem.⁶⁶ Ezután azonban következett két olyan fiú, akiket már csak azért sem tarthat számon az emlékezet, mert hamar meghaltak. Gyula 1856. november 12-én született,⁶⁷ Zsigmond pedig

⁶⁵ BFL XV.20 A 25 A Pesti Izraelita – Neológ Egyház születési anyakönyve. 349/1851 fsz. (1851. 09. 06.)

⁶⁶ BFL XV.20 A 25 291/1855 fsz. (1855. 05. 04.)

⁶⁷ BFL XV.20 A 25 708/1856 fsz. (1856. 11. 12.)

1860. január 24-én,⁶⁸ édesapjukat az előbbi esetben papírkereskedőként (*papierhändler*), az utóbbinál egyszerűen csak kereskedőként (*handelsmann*) regisztrálták. A család ötvenes évekbeli lakcímét is megismerhetjük ezekből az anyakönyvi helyekből. Emil születésénél a lakonikus *Theres. 633.* bejegyzés olvasható, ami valószínűleg egy terézvárosi telekszám lehet, az 1855-ben beírt lakcím olvashatatlan, de a Gyula és Zsigmond születésekor bejegyzett *König strasse 11* már eléggé világossá teszi, hogy az ötvenes években a terézvárosi Király utcának azon az oldalán laktak, amely a főváros egyesítésekor kettéosztott városrész déli részéhez, azaz a VII. közigazgatási és választókerülethez került. Ez idő tájt azonban a Haas-palotába költöztek

A Károly körút a századfordulón
BFL képeslapgyűjtemény

*„... a két nagyapa foglalkozásának
együttes ismeretéből tudnánk
következtetést levonni a házaspárok
közti társadalmi távolságra.”*

⁶⁸ BFL XV.20 A 25 67/1860 fsz. (1860. 01. 24.)

már, bár azt nem tudjuk, hogy pontosan mikor, de 1878 decemberében már biztosan ott laktak. Mire a VII. kerület megkapja az Erzsébetváros nevet 1882-ben, addigra már Engel Dávid a Váczi körút (a mai Bajcsy-Zsilinszky út) terézvárosi oldalán lakott. A Budapesti Czim- és Lakjegyzék 1882 és 1885-86 között megjelent II., III. és IV. kötetében egyaránt szerepelt Engel Dávid magánzó, aki a Váczi körút 17. szám alatt élt, az első két alkalommal fiával, Engel Emil ügynökkel azonos címen, aki azonban 1885-86 fordulóján elköltözött a belvárosi Egyetem utcába. Az 1888-as V. és az 1890-es VI. kötetben nem találjuk már meg Engel Dávid magánzót, majd az 1891–92-es VII. kötetben feltűnik Engel Dávid ügynök, aki a VII. kerületi Erzsébet körúton lakott. De nem valószínű, hogy a mi Engel Dávidunk öreg korában megirigyelte volna Emil fia foglalkozását és felcsapott volna ügynöknek, a valószínűbb az, hogy időközben meghalt.

A pesti neológ halotti anyakönyvben azonban már az 1883-as évnél megtaláltam Engel Dávid, egykori papírkereskedő Váczi körút 17. sz. alatti lakos haláláról szóló bejegyzést. Március 28-án halt meg gyomorrákban, 68 évvel azután, hogy a Pozsony vármegyei Csesztvén meglátta a napvilágot. Ha életkorát pontosan írták be, akkor 1815-ben született.⁶⁹ A halálakor kiadott gyászjelentésből, amely Szent-Iványi Zol-

tán gyűjteményéből került a Széchenyi Könyvtár kisnyomtatványtárába, az is kiderül, hogy házasságának 34. évében érte a halál.⁷⁰ Ha ez a szám pontos, akkor az azt jelenti, hogy Karinthy Frigyes anyai nagyszülei 1849-ben vagy 1850 elején, de még március 28-át megelőzően házasodtak össze, ennél többet azonban nem tudhatunk meg róluk. Újabb forrás előkerülésére az esély minimális, mert a fennmaradt szűgyi anyakönyv, ahová a csesztvei zsidó lakosság anyakönyvi eseményeit is bejegyezték, csak 1856-tól indul, igaz, hogy létezik egy vegyes anyakönyv is, amelyet 1850–1885 között használtak.⁷¹

Annak, hogy még a Lakjegyzék 1885–86. évi IV. kötetében is megtalálható az 1883-ban meghalt Engel Dávid, nem pusztán az az oka, hogy ez a forrás pontatlan volna. 1888. augusztus 16-án halt meg ugyanis Engel nagymama, sz. Sternberg Katalin, és nyilván az 1883–84-es III., illetve az 1885–86-os IV. kötet Engel Dávidja özv. Engel Dávidnét takarja. Amikor pedig ő is meghal, az 1888-as V. kötettől kezdődően végleg eltűnik az Engel Dávid név.

Engel nagymama gyászjelentését⁷² is megtaláltam a Széchenyi Könyvtár aprónyomtatványtárában, és ebből kiegészíthetjük az Engel gyerekeknek az anyakönyvekből vett listáját. Gyulát és Zsigmondot nem említik a kettő közül egyiket sem. Gyulát nem is említhették, hiszen én ma-

⁶⁹ BFL A 40 A Pesti Izraelita – Neológ Egyház halotti anyakönyve. 337/1883 fsz. (1883. 03. 28.)

⁷⁰ Országos Széchenyi Könyvtár (a továbbiakban: OSZK), Kisnyomtatványtár. XIX. századi gyászjelentések. ENE-ENG. Vörös Boldizsárnak, aki felhívta figyelmemet a gyászjelentéseknek a Széchenyi Könyvtár ezen részlegében található

gazdag gyűjteményére és ezek forrásértékére, ezúton szeretném köszönetemet kifejezni.

⁷¹ MOL X: Mikrofilmtár A: Anyakönyvi mikrofilmek 3479 (tekercsszám). A továbbiakban: MOL X A 3479

⁷² OSZK Kisnyomtatványtár. XIX. századi gyászjelentések. ENE-ENG.

Mutterbuch		Geburtsregister		Taufregister		Eheverzeichniß		Todesregister	
Jahr und Tag der Geburt	Jahr und Tag der Taufe	Nachname	Vorname	Nachname	Vorname	Nachname	Vorname	Nachname	Vorname
1870. m. 28.	1880. Jun. 5.	Josif	Josif	Josif	Josif	Josif	Josif	Josif	Josif
1871. aug. 18.	1880. Jan. 3.	Josephina	Josephina	Josephina	Josephina	Josephina	Josephina	Josephina	Josephina
1870. Okt. 15.	1880. Jan. 3.	Elisa	Elisa	Elisa	Elisa	Elisa	Elisa	Elisa	Elisa
1880. Okt. 20.	1880. Jan. 3.	Udel	Udel	Udel	Udel	Udel	Udel	Udel	Udel
1882. Feb. 28.	1880. Jan. 3.	Erzela	Erzela	Erzela	Erzela	Erzela	Erzela	Erzela	Erzela
1885. Jan. 16.	1880. Jan. 3.	Leontina	Leontina	Leontina	Leontina	Leontina	Leontina	Leontina	Leontina

gam is megtaláltam a haláláról szóló bejegyzést az 1857-es évnél a pesti neológ halotti anyakönyvben.⁷³ Hét hónapot élt. De Zsigmondot ugyanott nem találtam meg, 1895-ig bezárólag sem. Illetve találtam egy Sigmund Engelt, aki a Király utca 10-ben lakott, de ez a Sigmund, aki foglalkozására nézve papírkereskedő volt, 1863-ban bekövetkezett halálakor már 40. életévét taposta.⁷⁴ A két gyászjelentés támasztja alá azt a feltételezést, hogy az 1860. január 24-én született Engel Zsigmond időközben szintén meghalt. Arra a kérdésre, hogy miért maradt ki halála az anyakönyvből, nincs válasz. A gyászjelentések tudósítanak viszont egy Engel Móriczról, akiről szintén nem tudunk, és az is kiderült, hogy Engel Angéla apja és anyja halála között ment férjhez Polacsek Károly Máv-hivatalnokhoz, mert férjének a neve Engel Dávid gyászjelentésén még nem szerepelt, de a Sternberg Katalin temetéséről szóló értesítőn már nemcsak férje neve található meg,

A Karinthi család megkeresztelkedésének anyakönyvi bejegyzése
BFL XV.20 A 3

„Ügy gondolhatta, apja azért magyarosította a nevét, mert a Kohn nem is az ő neve volt.”

⁷³ BFL XV.20 A 37 A Pesti Izraelita – Neológ Egyház halotti anyakönyve 276/1857 fsz. (1857.07. 12.)

⁷⁴ BFL XV.20 A 38 A Pesti Izraelita – Neológ Egyház halotti anyakönyve 662/1863 fsz. (1863. 11. 16.)

de ő maga is Angelika Poláčekként van már megnevezve. Az általunk ismert hat Karinthy gyerekből ötöt megnevez a gyászjelentés (Uncle Joe csak négy év múlva született), de az öt Karinthy unoka mellett hatodikként ott van már Amalie Poláček is. A két fiú, Emil és Móricz anyjuk halálakor még nőtlen.

Eltűnt iratok nyomában: a névmagyarosítástól a holokausztig

A házassági szerződés és az anyakönyvi adatok elemzéséből kiindulva egy viszonylag részletesebb képet alkothatunk magunknak Karinthy Frigyes apai és anyai ági családjáról.⁷⁵ A pápai esernyőkészítő, majd később órajavító Kohn Lipót és a terézvárosi papírkereskedő Engel Dávid közötti relatíve nagy társadalmi távolságot a gyermekeik által kötött házasságok társadalomtörténeti elemzése nélkül is könnyen érzékelhetjük. Valószínűleg a két család közötti társadalmi különbségben lelhetjük fel annak magyarázat is, hogy 1878-ban Engel Lina és Kohn-Karinthy József antikvárius miért köt, míg 1880-ban Engel Heléna és Engel József, csesztveai születésű kereskedő miért nem köt házassági szerződést. Mindazonáltal ez a távolság nem volt akkora, hogy a házassági szerződés intézményének és a házasfelek közötti vélhetően erős érzelmi köteléknek köszönhetően ezt ne lehetett volna áthidalni, nem beszélve a kö-

zös asszimilációs stratégia szerepéről. Engel Karolina ugyan túlságosan fiatalon halt meg ahhoz, hogy ezt az asszimilációs utat férjével és gyermekeivel együtt végigjárja, de a szülei halálakor kibocsátott gót betűs német, valamint az ő elhunytakor készült magyar nyelvű gyászjelentések közötti nyelvi-vizuális formát öltő különbségek, ha nem is az egyéni tapasztalat, de a családi kollektív reprezentáció szintjén jelzik azt a változást, amin ez a család már 1883–1895 között is keresztülment.

Most azonban id. Karinthy József névmagyarosítására vonatkozó, a Deák téri német evangélikus egyház születési anyakönyvében talált adatoknak kell a nyomába erednünk. Ennek tanúsága szerint a 28 éves Kohn József névmagyarosítási kérelmet nyújtott be a belügyminiszterhez, amelyben azt kérte, hogy nevét Karinthira változtathassa. De vajon miért szánta el magát erre a lépésre, és honnan vette ezt a nevet?

Bár a név megváltoztatását egyáltalán nem kellett megindokolni, mégis nagyon sok kérelmező látta el indoklással kérvényét. Kohn-Karinthy József motivációit tehát akkor ismerhetjük meg, ha ő is fűzött ilyen indoklást kérelméhez, és ha a BM. 27 756 – 74 sz. irat ma is megtalálható a Magyar Országos Levéltár dualizmuskori belügyi iratai között. Nem pusztán a miértek megismerése miatt lenne fontos ennek a forrásnak a megtalálása, hanem azért is, mert Kohn-Karinthy József ebből az iratból, ha nem is torzítatlan formában, de már a saját hangján szólhatna hozzánk. Saját hang-

⁷⁵ A pápai felmenők részletesebb bemutatásától azért tekintettem el, mert Jakab Réka kiadványunkban olvasható tanulmánya részletesen elemzi a 19.

századi pápai zsidóság társadalmi viszonyait és a pápai Kohn-Karinthy családnak a helyi zsidóságon belüli helyzetét.

ján, ha nem is közvetlenül, pusztán a korabeli írásos hivatali magyar nyelvezet bevett formuláinak a közvetítésén át. Azonban ez is minőségi különbséget jelentene az 1848-as pápai zsidó összeírás⁷⁶ és az anyakönyvek regisztrációihoz képest.

Id. Karinthy kérelmét pontos számmal el látva megtaláltam az 1800–1893 között engedélyezett névváltoztatások gyűjteményében, igaz, hogy Szentiványi Zoltán, a gyűjtemény összeállítója a *Karinthy* nevet *Karinszki*ként olvasta félre. Talán ez lehetett az egyik oka annak, hogy a névváltoztatások kutatói eddig nem találtak rá a híres magyar írócsalád eredeti nevére. Mivel a Szentiványi listájában feltüntetett Karinsz-

A Régi Tőzsde épület
1890-es évek
BFL Klósz-gyűjtemény

*„... az iratok Budapest ostromakor
örökre elpusztultak.”*

⁷⁶ MOL X B 1725 Veszprém Vármegye bizottmányának iratai 1848–1861. A pápai zsidóösszeírás 1848.

Emil Engel gibt im eigenen Namen und im Namen seines Bruders Moritz Engel, wie auch im Namen der unterfertigten Familienmitglieder die Trauernachricht, daß seine geliebte Mutter, beziehungsweise Schwiegermutter und Großmutter

Wittwe David Engel geborene Katharina Sternberg,

gestern Abends neun Uhr, nach langer Krankheit, im sechzigsten Jahre ihres Lebens zum ewigen Frieden eingegangen ist.

Die Beerdigung findet den neunzehnten August Vormittags neun Uhr, von der Leichenhalle des k. Friedhofes aus statt.

Budapest, den siebzehnten August 1888.

Caroline Karintzi
Helene Engel
Angelika Polácsék
als Töchter.

Josef Karintzi
Josef Engel
Carl R. Polácsék
als Schwiegeröhne.

Elise, Adele, Gisella, Ernestine, Friedrich Karintzi, Amalie Polácsék
als Enkel.

M. Burian, Budapest.

Özv. Engel Dávidné gyászjelentése
OSzK Aprónyomtatványtár

„... a kollektív emlékezetet működés
közben érhetjük itt tetten.”

ki (Kohn) József engedélyének iratszama megegyezik azzal, amit Doleschall Sándor fővárosi lelkész akkurátus pontossággal írt be a Deák téri német evangélikus egyház anyakönyvének *Anmerkungen* rovatába, ezért kizárható annak lehetősége, hogy volt Magyarországon egy másik Kohn József, aki ugyanúgy 1874-ben magyarosította volna a nevét Karinszkira, ahogy a mi Kohn Józsefünk Karinthira.⁷⁷ Minden bizakodásom ellenére kiderült, hogy Kohn-Karintzi József saját hangja azonban még ebben a bürokratikus torzításban sem juthat el hozzánk. Az

⁷⁷ [Szentiványi Zoltán]: *Századunk névváltoztatásai. Helytartósági és miniszteri engedéllyel megváltoztatott nevek gyűjteménye 1800–1893.* Eredeti okmányok alapján összeállította a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság egyik Igazgató-Választmányi tagja. Hornyánszky Viktor, Budapest, 1895.

országos levéltárban ugyanis három nappal a kérés leadása után a 27.756 – 74-es sz. irat kérőlapját a Ø jellel ellátva kaptam vissza. Mivel nem vehetjük kézbe magának Kohn-Karinthi Józsefnek a beadványát, ezért nem tehetünk mást, minthogy röviden áttekintjük Karády Viktor és Kozma István segítségével, hogyan is zajlott le abban az időben a névváltoztatás procedúrája, amikor Kohn Lipót pápai órás József nevű fia Karinthira magyarosította a nevét.

A névváltoztatás azelőtt egyszerű, természetes és ingyenes aktusát az állami bürokrácia a 19. században kebelezte be és terhelte meg illetékkel. Az évente jóváhagyott kérelmek száma 1834–1847 között 3-ról 93-ra nőtt, és kettő kivételével minden esztendő növekedést hozott az előzőhöz képest,⁷⁸ de a forradalom és szabadságharc alatt már összesen 674 kérelmet hagytak jóvá. Amikor Kohn József 1846-ban Pápán meglátta a napvilágot, akkor már régóta, de 1834 óta biztosan a Magyar Udvari Kancellária jogkörébe tartozott a kérelmek jóváhagyása, kivéve a nemeseket, mert róluk maga az uralkodó döntött. 1848. március 15-e után az első felelős magyar minisztérium belügyi tárcája vette át ezt a feladatkört, de a gyakorlatban a névváltoztatásokat a megyék engedélyezték, a Belügyminisztérium azokat csak utólag regisztrálta és hagyta jóvá. A szabadságharc leverése után a birodalmi belügyminisztérium hatáskörébe kerültek ezek az ügyek. De Magyarország cs. kir. polgári biztosa egy

1850-ben kiadott körrendeletében úgy rendelkezett, hogy már őhöz is csak olyan folyamodványokat terjesszenek elő, amelyeket a politikai hatóság előzetesen kivizsgált, amelyben fel van tüntetve, hogy a kérelmező nemesi származású-e, más család viseli-e már azt a nevet, amit fel akar venni, és nem tiltakoznak-e a kérelmező szándékai miatt, valamint hogy kellően indokolt-e egyáltalán a kérvényezett névváltoztatás. Minden olyan kérvényt, amelyekből ezek az adatok hiányoztak, a biztosnak való előterjesztés nélkül közvetlenül vissza kellett utasítani. A birodalmi belügyminisztériumban 1853–1860 között nem is regisztráltak 15 engedélyezett névváltoztatásnál többet, de ebből csak 3 volt kifejezetten névmagyarosítási ügy. A hatvanas évektől kezdve az újjászervezett Helytartótanács, illetve a Magyar Kancellária lett illetékes ezekben az ügyekben, és 1860-ban még csak 2, de 1861-ben már 213, míg 1862-ben 332 névváltoztatást hagytak jóvá. Ezek a kérelmek az 1850-ben nyílt császári paranccsal bevezetett bélyegilletérendszer értelmében 1850. október elseje óta 15 krajcár illetékkel voltak megterhelve. 1863. január 1-jétől ezt az illetéket több mint harmincszorosára, 5 forintra emelték. Függetlenül attól, hogy a kormánynak az illeték felemelésével ez szándékában állt-e vagy sem, a névváltoztatók száma 1863-ban 130-ra esett vissza, majd az ezt követő években 100 alá süllyedt. 1868-ban aztán megint 383-an változtatják meg a nevüket, majd

⁷⁸ 1836-ban 5-ről 4-re csökkent, míg 1838-ban stagnált (7). Karády Viktor – Kozma István: *Név és nemzet. Családnév-változtatás, névpolitika és*

nemzetiségi erőviszonyok Magyarországon a feudalizmustól a kommunizmusig. Osiris, Budapest, 2002. 34. old.

1869-től 1872-ig lépcsőzetesen csökkent a számuk (217, 163, 145, 134), míg 1873-ban újra enyhe növekedés tapasztalható (140), végül 1874-ben, amikor Kohn-Karinthy József is benyújtja kérvényét, stagnál (139). 1875-től kezdődően aztán megint újra növekedett, ha nem is minden évben, majd ezután lépett életbe az 1881-es illetékmérésklés, amely új korszakot nyitott a névmagyarosítások történetében.

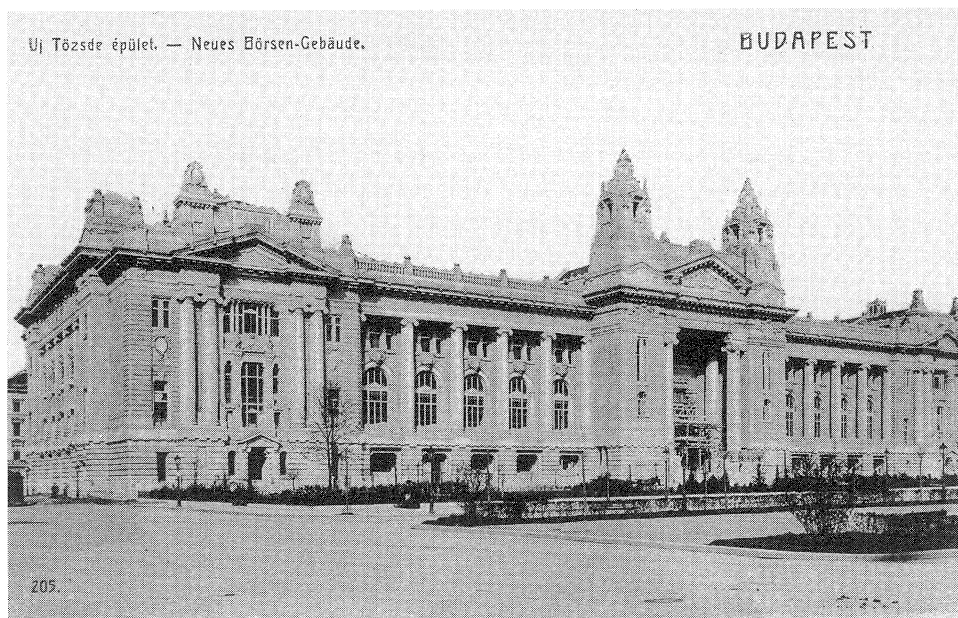
Azt a következtetést tehát mindenképpen levonhatjuk, hogy Karinthy édesapjának ez a lépése időben nem esett egybe semmilyen névmagyarosítási konjunktúrával. Karády és Kozma pedig külön is hangsúlyozza, hogy 1881-ig a névmagyarosításokban semmilyen külső nyomás nem érvényesült. Szemben tehát a Kohn névvel, amit a Habsburgok akaratából kellett viselniük a Karinthyak őseinek,⁷⁹ minden jel arra mutat, hogy Kohn József szabad akaratából választott magának egy magyaros hangzású nevet a II. József által rájuk kényszerített stigmatikus zsidó név helyett, és ebben még az sem akadályozhatta meg, hogy 1874-ben még mindig 5 forintos bélyeggel kellett ellátnia kérvényét. A majdani id. Karinthy Józsefnek a vármegyei vagy a városi hivatalok valamelyikén keresztül kellett felterjesztenie kérvényét a belügyminiszterhez, akinek kizárólagos joga volt azt engedélyezni. Az 5 forintos illetékbélyeg megfizetésén túl mellékelnie

kellett keresztlevelét vagy anyakönyvi lapját.⁸⁰ Mindezek ismeretében adódik még az az utolsó lehetőség, hogy a belügyi irattárban tett sikertelen kísérlet után a fővárosi levéltárban próbáljunk meg nyomára akadni ennek a névmagyarosítási kérelemnek. Ha itt akárcsak töredékes formában is nyoma lenne ennek, az azt is jelentené egyben, hogy Karinthy apja 1874-ben, a névváltoztatás évében már budapesti lakos volt. Azt már tudjuk, hogy Kohn-Karinthy József 1874-ben még nem mellékelhetett keresztlevelet, mert csak 12 évvel később keresztelkedett meg. Ugyanakkor az anyakönyvi lapot annál is szívesebben vennék kézbe, mert a fennmaradt pápai izraelita anyakönyvek csak 1848-tól indulnak, amikor ő már két éves volt. De ezek az iratok Budapest ostromakor örökre elpusztultak. Annak, hogy ezeket ma már nem lehet kézbe venni és tanulmányozni a fővárosi levéltárban, alapvetően az az oka, hogy a zsidótörvények után a származás- és állampolgárság igazolási ügyek száma olyan mértékűre duzzadt, hogy Budapest Főváros Levéltára kénytelen volt az akták gyors elintézése érdekében az összes ilyen típusú iratot eredeti őrzési helyéről kiemelni és külön kezelni. Abban a körülményben, hogy az eredeti helyükön maradt iratok túléltek a háborút, míg azokat, amelyeket kiemelték, a hozzájuk készült segédletekkel együtt porig égtek, az utólagos értelmező

79 II. József császár 1787. július 23-i, „Zur Vermeidung aller Unordnungen” kezdetű rendelete a zsidókat 1788. január 1-jétől német családnevek felvételére kényszerítette. Vö.: Karády – Kozma *l. m.* 2002. 32. old., valamint Mollay Károly: *Előszó*. In: Scheiberné Bernáth Livia: *A magyarországi*

zsidóság személy és családnevei II. József névadó rendeletéig. MIOK, Budapest, 1981. 7. old.

80 Mindezeket a belügyminiszter 1870. június 1-jei rendelete szabályozta. Vö.: Karády – Kozma *l. m.* 38–39. old.

jó okkal vélheti felismerni a sors kezét. A két véletlen eseménynek, egyrészt annak, hogy Szentiványi Karinszkinak olvasta a Karinthy nevet, másrészt annak, hogy a fővárosi névmagyarosítási iratok elpusztultak, alapvető szerepe volt abban, hogy a Karinthy család zsidó származására a második világháborút követő évtizedekben sem derült fény.

Az aktaforgalom valószínűleg a második zsidótörvénynek, az 1939:IV. tc. 3. §-ának rendelkezései miatt növekedett meg, mert a levéltárban őrzött iratok a (vissza)honosítások és névváltoztatások felülvizsgálatához nélkülözhetetlenek voltak. Ráadásul, amint az Borsa Iván levéltáros visszaemlékezéseiből is kiderül, a névmagyarosítási iratok a magyar állampolgárság igazolásában is fontos szerepet játszottak.

„1940. október 10-én mint napidíjas hivatalnok megkezdtem közszolgálatomat a

Az Új Tőzsde épület
BFL képeslapgyűjtemény

*„... az illetéket több mint
harmincszorosára,
5 forintra emelték.”*

Fővárosi Levéltárban. Első feladatomban az volt, hogy az egyes polgármesteri ügyosztályok részére az újonnan érkezett ügydabokhoz szereljem a levéltárban őrzött előiratokat. Tudni kell, hogy az 1873. évi városegysítéskor az igazgatást ügyosztályokra osztották és az elintézett ügyiratokat osztályonként irattározták új (irattári) jelzet alatt, amely jelzet az osztály római számából, az év sorszámából és az irattárba helyezéskor kapott sorszámból állt. Ez azt jelentette, hogyha egy budapesti lakos például útlevelet kért, igazolnia kellett, hogy budapesti illetőségű. Az igazolásnak egyszerű módja volt, hogyha atyja vagy nagyatyja mint budapesti lakos 15-20 évnél régebben kapott már ilyen igazolást, akkor az illetékes IV. ügyosztály átküldte a kérelmet a levéltárnak, ahol az apa/nagypapa ügyiratát szerelni kellett az új kérelemhez, amely elintézés után visszakerült az apa/nagypapa iratainak alapszáma. – A legtöbb szerelés ennek az ügyosztálynak az anyagában volt. A legtöbb kérelem pedig akkor érkezett, amikor elrendelték, hogy a zsidó személyek igazolják állampolgárságukat. Az 1879-es állampolgársági törvény szerint ugyanis, aki ekkor Magyarországon élt, magyar állampolgár volt, így törvényes leszármazottaik is ilyenek voltak tekintendők. Ugyanígy minősült az a személy is, akinek budapesti illetőségét a székesfőváros már elismerte azzal, hogy névmagyarosítási kérelmét a belügyminisztériumnak előterjesztette és az illető nevét a BM megváltoztatta, akár úgy, hogy felmenőinek

kórházi ápolási költségeit 1879 után a székesfőváros fizette. Csak egy-két év múlva tudtuk meg, hogy akik akkor nem tudták igazolni állampolgárságukat, azokat kiutasították az országból és az északkeleti határon átadták a német hatóságoknak. Utólag örülhettem, hogy a Karinthy család névmagyarosítási kérelmét megtaláltam.”⁸¹

Borsa Iván 1940 októberétől 1942 júliusáig állt a fővárosi levéltár szolgálatában, és ezalatt az idő alatt, valamikor nyáron Cini igazolást kért a fővárosi törvényhatóságtól, vélhetőleg magyar állampolgárságáról, és a levéltárban Borsa Iván szerelte kérelméhez nagyapja, id. Karinthy József névmagyarosítási iratait.⁸² De mikor történhetett mindez? Amikor elrendelték, hogy a zsidó személyek igazolják állampolgárságukat, idéztük fentebb Borsa Ivánt. Ezek szerint Cini zsidónak minősült a második zsidótörvény szerint? De mikor rendelték el, hogy a zsidók igazolják magyar állampolgárságukat? A zsidótörvények rendelkezései között nem találtam erre vonatkozó passzust. Igaz, hogy az 1939. május 5-én életbe lépett második zsidótörvény 3. §-a felhatalmazta a belügyminisztert az 1914. július 1-je utáni (vissza)honosítások és névváltoztatások felülvizsgálatára és hatálytalanítására, de az egyáltalán nem következett ennek a paragrafusnak a rendelkezéseiből, hogy minden zsidó személynek magának kellett volna igazolnia magyar állampolgárságát.

Randolph L. Braham szerint a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóság

⁸¹ Borsa Iván: Emlékezések. 60 év levéltárban. *Levéltári Közlemények*, 2000/1–2. 234–235. old. Ezúton szeretném megköszönni barátomnak és kollégámnak, Szekeres Andrásnak, hogy felhívta a

figyelmemet a kiváló tudós visszaemlékezésének kutatásaim szempontjából igen fontos megjegyzésére.

⁸² Borsa Iván személyes közlése.

Üllői út
1900
BFL képeslapgyűjtemény

„... kibővül vagy módosul a regényíró elbeszélése nyomán egy ajtóval, bútorokkal vagy benyílóval...”

részéről azonban már a zsidótörvényeket megelőző időszakban is megfogalmazódott az a törekvés, hogy a magyarországi zsidóság minél nagyobb hányadát ellenőrzése alá vonja. Ki is adtak egy utasítást, amely szerint csak azok a zsidó személyek tekinthetők magyar állampolgárnak, akiknek magyar állampolgárságot igazoló bizonyítványuk is van. Mindenki más a KEOKH fennhatósága alá került. Braham adatai szerint a KEOKH nyilvántartásában a harmincas évek végén 8000 ilyen név szerepelt. Miután 1941 júniusában Németország megtámadta a Szovjetuniót, majd Magyarország is belépett a németek oldalán a háborúba, az ország határaitól északkeletre jelentős ukrán területek kerültek magyar katonai közigazgatás alá. Ekkor született terv a hontalan zsidóknak a megszállt ukrán területekre való kitelepítéséről, amit azzal indokoltak, hogy míg Magyarországon nem tudnak elhelyezkedni a zsidóellenes törvények miatt, addig Galíciában új életet kezdenének. Augusztus elejéig bezárólag kb. 18 ezer zsidót deportáltak Magyarországról, Kőrösmező érintésével Kamenyec-Podolszkijba, amikor Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter határozata véget vetett a kitelepítési akcióknak. A németek is kérték a deportálások leállítását, mert teljesen felkészületlenül érte őket, hogy a magyarországi zsidók ilyen nagy tömegben zúdulnak rájuk. A deportálások magyar irányítói azonban nem akarták visszaszállítani ezt a 18 ezer már kitelepített zsidó személyt. Közülük kb. 16 ezer

embert végül a németek döntése alapján augusztus 27–28-án lemészároltak. A tömeggyilkosságot SS-egységek irányításával hajtották végre, de elképzelhető, hogy abban egy magyar utászalakat is részt vett.⁸³

Czeizel és Erős könyvükben publikáltak egy dokumentumot, amelyet Budapest Székesfőváros IV. sz. polgármesteri ügyosztálya állított ki 1940 novemberében. Ez a tanúsítvány azt igazolta, hogy a Közigazgatási Bíróság ítélete alapján Cini nem minősült zsidónak az 1939:IV. tc. 1. §. 3. bekezdésének c. pontja értelmében.⁸⁴ A törvénynek ez a pontja azt mondta ki, hogy nem lehet zsidónak tekinteni a zsidónak nem minősülő személy ivadékait. Hangsúlyoznunk kell, hogy a második zsidótörvény előírásai közé beépített számos kivételnek a szinte már átláthatatlan rendszere miatt egyáltalán nem volt mindegy, hogy valakit mi alapján minősítettek nem zsidónak. Számtalanszor előállt az a helyzet, hogy valaki nem minősült zsidónak az 1. § valamelyik pontjának rendelkezése alapján, de földet még sem vásárolhatott, illetve az egyetemi felvételinél őt is be kellett számítani a 6 százalékos kvótába. Azaz ebből a szempontból mégis zsidónak minősült.

Egyrészt a törvény értelmében mindenki zsidónak számított, akinek egyik szülője és két nagyszülője az izraelita felekezet tagja volt, másrészt voltak ugyan kivételek, de nemcsak a törvény hatálybalépésekor fennálló hitfelekezeti hovatartozás számított, hanem az azt megelőző is. A Karinthy-nagyszülők csak 1886-tól tartoztak az evangéli-

⁸³ Braham, Randolph L.: *A népiértés politikája. A Holocaust Magyarországon*. Belvárosi, Budapest,

1997. 198–202. old. Ford.: Zala Tamás et al.
⁸⁴ Czeizel–Erős I. m. 82. old.

kus felekezethez, Cini édesapja, Karinthy Frigyes viszont születésétől halála napjáig. Így Cini esetében az a helyzet állt elő, hogy szülei közül csak édesanyja minősülhetett zsidónak, mint aki 1929-ig az izraelita hitfelekezet tagja volt,⁸⁵ valamint anyai nagyszülei, és ezek alapján akár őt is zsidónak minősíthették volna.

Ha Cininek feltehetőleg 1941 nyarán igazolnia kellett magyar állampolgárságát, az azt jelenti, hogy a KEOKH nem vette figyelembe a Közigazgatási Bíróság döntését, és a „törvény” szerint zsidónak nem minősülő, de zsidó származású személyekkel szemben is érvényesítették az állampolgárság igazolásának kötelezettségét⁸⁶. Alapvetően a második zsidóellenes „törvény” rendelkezéseinek egy magyar állami hatóság részéről való be nem tartása lehe-

Váci körút (ma Bajcsy-Zsilinszky út)
1910
BFL képeslapgyűjtemény

*„... továbbörökíti a felejtésnek
a nagyapjától eredeztethető
hagyományát.”*

⁸⁵ Uo. 52. old.

⁸⁶ Karády Viktor és Kozma István is megemlíti, hogy olyan zsidó származású személyek névmagyarosítási kérelmeit is elutasította a Belügyminisztérium, akik nem tartoztak az 1939:IV. tc. korlátozásainak hatálya alá. Vö.: Karády–Kozma *l. m.* 247. old.

Karinthy Frigyes unokahúgával, Noémivel
1937

*„... nem tudhatjuk, hogy Karinthy
tényleg elmondta-e Noéminek...”*

tett az oka annak, hogy Cini megtudta – ha addig nem tudta – apai nagyapja eredeti nevét. Ez viszont új megvilágításba helyezi Uncle Joe-val folytatott párizsi beszélgetéséről szóló, fentebb már idézett naplóbemegjegyzését. „Az ő apja 10 évig volt katona, egyebek közt Karinthiában is szolgált, azért magyarosította a nevét Karinthyra. De hogy mi volt a neve korábban, azt nem mondja meg. Az anyja félzsidó volt – már-

mint Jóska anyja –, de az apja, Karinthy József, úgymond, nem.”⁸⁷ Valószínűleg Uncle Joe azért nem mondhatta meg Cininek, hogy mi volt az eredeti neve. Karinthinak, mert nem tudta, de mi most már tudjuk, hogy vele ellentétben Cini legkésőbb 1941 nyara óta biztosan tudta. A naplóban mégsem tesz említést erről, pedig egy ilyen beszélgetésnél aligha lehet elképzelni jobb alkalmat erre. De ne ítéljük elhamarkodottan. Ezt a naplóbejegyzést nemcsak úgy lehet értelmezni, hogy Cini hallgat, hanem úgy is, hogy rejtjelesen beszél. Mert „[a]z anyja félzsidó volt, de az apja, *úgymond*, nem” – mondat jelentése nem magától értetődő. A nem félzsidó ugyanis jelentheti azt is, hogy nem zsidó, de *úgymond* azt is, hogy nem félig.

A Gizella tér mint az implicit emlékezet helye

„– Gyerekkorunkban [...] a Gizella téren laktunk. Egyetlen hatalmas szobában éltünk itt valamennyien, mind a heten. [...] Az a hatalmas szoba azóta is akarva-akaratlan emlékeimben van. Ha könyvet olvasok vagy bármilyen eseményről hallok, a szoba, ahol a cselekmény lejátszódik, képzeletben mindig csak az a Gizella téri szoba. Megváltozik olykor, kibővül vagy módosul a regényíró elbeszélése nyomán egy ajtóval, bútorokkal vagy benyílóval, de ha lefejtem és kibontom a kellékeket, mindig csak ebbe a szobába jutok vissza. Ez egyáltalán

nem tudatos, gyakran csak évek múlva veszem észre, hogy még Jákob házát is olyan fekvésben képzelem, csak épp nem az emeleten. Úgy látszik ez az alapélményem, mármint a városi alapélményem [...]”⁸⁸ Cini *Szellemidézés* című regényének mintaszerzője ezeket a szavakat adja a regénybeli Karinthy Frigyes szájába, aki a mű fikciós terében mindezt Gizi nővére lányának, a harmincas években Norvégiából Budapestre látogató Noéminek meséli.

Persze nem tudhatjuk, hogy Karinthy tényleg elmondta-e Noéminek ezt az elképzelését hely és emlékezet, illetve tér és képzelet összekapcsolódásáról. A mintaszerzőnek azonban aligha lehetett más szándéka ezzel, minthogy az olvasó a regénybeli epizódot a Karinthy család budapesti legendáriumának részeként olvassa, és az empirikus szerzővel, valamint édesapjával és családjával hozza azt összefüggésbe. Végeredményben a kollektív emlékezetet működés közben érhetjük itt tetten. Karinthy Frigyes gyermekkori élményét Cini foglalja írásba, s utólag az már kibogozhatatlan, hogy ki mit tett hozzá ehhez. Mi volt ebben Karinthy gondolata, hogyan értelmezte mindezt Noémi, végül hogyan alakította át a maga írói szabadságát feltehetően maximálisan kihasználó Cini mindezt a maga céljaira. Ennek a gyermekkori lakásnak a fiktív-emlékezeti jellege azonban még világosabbá válik, ha kilépünk a regény fiktív világából. Mert a Budapesti Cízim- és Lakjegyzék különböző évfolyamainak áttanulmányozása után egy-

⁸⁷ Karinthy Ferenc, 1993. 2. k. 157. old. (1971. 03. 20.)

⁸⁸ Karinthy Ferenc: *Szellemidézés*. In: *Uő: Don Juan*

éjszakája – Szellemidézés – Kentaur. Szépirodalmi, Budapest, 1979. 162–163. old.

értelművé válik, hogy Karinthy Frigyes kisgyermekkorában, amikor az ember térszemlélete kialakul, és az ennek hátterét képező városi alapélményeit megszerzi, nem lakott a Gizella téren. Id. Karinthi József 1904–1907 között szerepel Vigadó utcái, Gizella téri vagy Vigadó téri lakcímeiken, amelyek nagy valószínűséggel ugyanazokat a helyeket jelölik. Karinthy Ada azonban 1908–1911 között továbbra is a Vigadó téren lakott, ezután azonban eltűnik a lakjegyzékből, majd 1916-ban édesapjával és Elza nővérével együtt újra a Gizella téri lakcímmel lettek regisztrálva.⁸⁹ Ami azonban a leglényegesebb mindebből, az az, hogy Karinthy Frigyes családja csak nyolcadikos gimnazista korában tűnik fel először ezen a lakcímen, ahol valamikor édesanyja is lakott családjával. Az az érzésem, hogy Karinthy Frigyesnek a család kollektív emlékezetébe Cini által beírt városi alapélményének mélyén a túl korán elvesztett anya emléke húzódik meg öntudatlanul, vagy Schacter fogalomhasználatát követve: implicit módon. A belvárosi Gizella teret mint városi alapélményt pedig az asszimilációs szimbólumaként is értelmezhetjük.

Annak magyarázatát, hogy Cini a felejtésnek a nagyapjától eredeztethető hagyományát, paradox módon a zsidóüldözések korában kell keresnünk. A Károly király úti zsinagóga, amely 1936-ig az Orczy-házban, majd utána a lebontott épület helyén felhúzott ideiglenes építményben működött, identitásképződése szempontjából negatív értéket hordoz műveiben. „Így lett

belőlem zsinagóga, s az is maradtam még sokáig, éveken át. Nem tudtam megszeretni ezt a mesterséget sem, s volt, amikor szétvertem volna a dohos, vastag falú bolthelyiséget, amely reggeltől késő délutánig börtönöm volt.”⁹⁰ Egészen más érzelmekről tanúskodik azonban ferencvárosi élményeit feldolgozó novellája. „Diákkoromban az Üllői úton laktunk, s ha veszélyes napokon iskolát kerültem, többnyire a közeli FTC-pályán kötöttem ki, néztem a legendás zöld-fehér labdarúgók edzését. És persze vonzott a híres Fradi-romantika, a Patakik, Sárosik, Toldik törhetetlen küzdőszeleme.”⁹¹ Azt pedig, hogy ez nemcsak a sport iránti szenvedély megnyilvánulása volt, hanem a Karinthyak asszimilálódásának-integrálódásának befejező mozzanata, arról tanúskodjon a következő idézet: „A tréningeken attól fogva már hátul álltam, híven silbakolva a centerek mellett; őriztem a ferencvárosi kaput, őriztem minden érzékemmel, idegszálammal, vércsöppemmel, az ifjú szerelem lánghatásával. Hiszen most már én is a bandához tartoztam – a zöld-fehérek, ez a forró közösség [Az én kiemelésem. – L. A.] gyorsan magába olvasztott.”⁹² Ez a ferencvárosi forró közösség erősebbnek bizonyult Amerika csábításánál, de felülírta a háború és a zsidóüldözések borzalmait is, s ezen a ponton, amikor az implicit emlékek explicitté váltak, végállomásához érkezett az az asszimilációs folyamat is, amely jó száz évvel korábban feltehetően a pápai református kolégiumban vette kezdetét.

⁸⁹ BCzLj 1904–5. XVI. k., 1905–6. XVII. k., 1906. XVIII. k., 1907–8. XIX. k., 1908–1911. XX–XXIII. k., 1916. XXVII. k.

⁹⁰ Karinthy Ferenc: Egyetem. In: Uő: *Baracklekvár és*

más történetek. K. u. K., Budapest, 2001. 77–78. old.

⁹¹ Karinthy Ferenc: Ferencvárosi szív. In: *Uo.* 80. old.

⁹² *Uo.* 90. old.

KÖZJEGYZŐI OKIRAT.

Elöttem dr. Weiser Károly budapesti Közbiztosító
előtt alírt helyen, éven, hónapban és napon megjelentek a kö-
vetkező általam személyesen ismert felek Karinthi József és
d.úr. házassági szerződés, W. Károly és d.úr. - Engel Karolina
házassági szerződés, magánjogi szerződés, továbbá felek
előtti és magánjogi, házassági, és d.úr. szerződés, és d.úr.
W. Károly és d.úr. szerződés, és d.úr. szerződés.

és megkötötték a következő

szereplést

Ezerhárom.

Id. József Karinthi és d.úr. Karolina Engel
szereplés, és d.úr. szerződés, és d.úr. szerződés, és d.úr.
szereplés, és d.úr. szerződés, és d.úr. szerződés, és d.úr.
szereplés, és d.úr. szerződés, és d.úr. szerződés, és d.úr.

1. Utolsó szerződés, és d.úr. szerződés, és d.úr. szerződés, és d.úr.
szereplés, és d.úr. szerződés, és d.úr. szerződés, és d.úr.
szereplés, és d.úr. szerződés, és d.úr. szerződés, és d.úr.
szereplés, és d.úr. szerződés, és d.úr. szerződés, és d.úr.

Id. Karinthi József és Engel Karolina házassági szerződése
BFL VII.185 1804/1878 úsz.

kinyitva és sűrűn integrálandó követelmények szerint
 szigorúan bíráló. Személyes tárgyalások alapján
 az állásfoglalás az ügyben az alábbiak szerint
 Karintti József és Engel Karolina házassági szerződés
 megkötéséről. A szerződés megkötésének időpontja
 az alábbiak szerint: 1804/1878. évi. A szerződés
 megkötésének időpontja az alábbiak szerint: 1804/1878. évi.

1. Az Engel Karolina házassági szerződés megkötéséről
 az alábbiak szerint: 1804/1878. évi. A szerződés
 megkötésének időpontja az alábbiak szerint: 1804/1878. évi.

2. Az Engel Karolina házassági szerződés megkötéséről
 az alábbiak szerint: 1804/1878. évi. A szerződés
 megkötésének időpontja az alábbiak szerint: 1804/1878. évi.

3. Az Engel Karolina házassági szerződés megkötéséről
 az alábbiak szerint: 1804/1878. évi. A szerződés
 megkötésének időpontja az alábbiak szerint: 1804/1878. évi.

4. Az Engel Karolina házassági szerződés megkötéséről
 az alábbiak szerint: 1804/1878. évi. A szerződés
 megkötésének időpontja az alábbiak szerint: 1804/1878. évi.

5. Az Engel Karolina házassági szerződés megkötéséről
 az alábbiak szerint: 1804/1878. évi. A szerződés
 megkötésének időpontja az alábbiak szerint: 1804/1878. évi.

Id. Karinthi József és Engel Karolina házassági szerződése
 BFL VII.185 1804/1878 üsz.

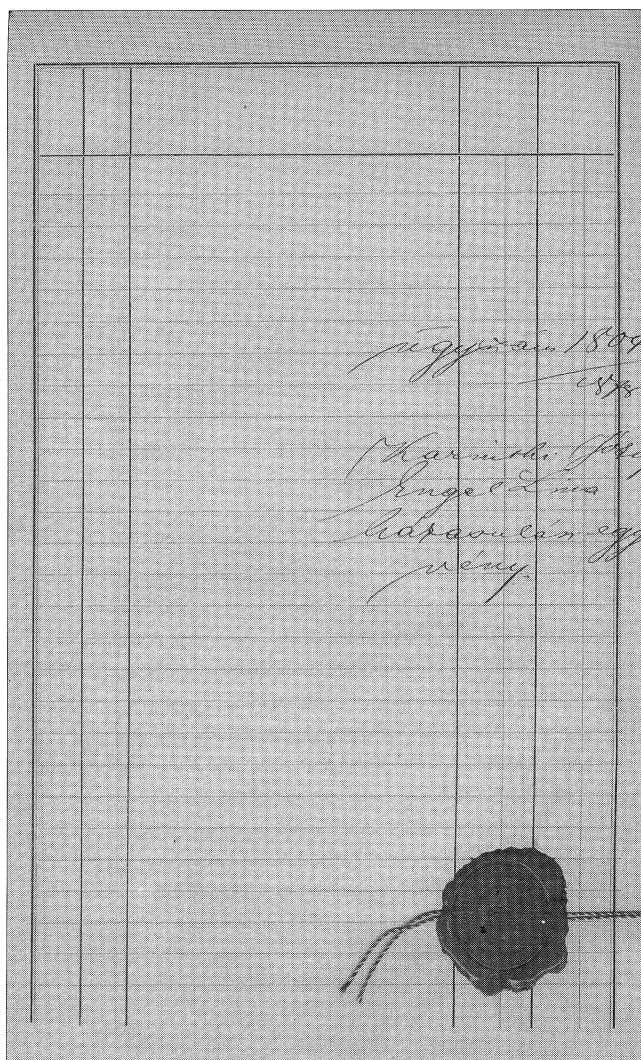

		Inventar zu den Ehegütern von Karolinchen Josef Karinthi und seiner Ehegattin Engel		
I. Prätensalien				
1	6	Stücken	Samenpflanzen	14 60
2	2	Stücke	St.	6 80
3	2	St.	St.	7
4	2	St.	St. gelblich	9 60
5	4	Stücken	Corallen	2 40
6	3	Stücken	Conchilien	6 30
7	3	St.	Steine	9 00
8	1	Stück	Stein	5 10
9	2	Stücken		4 80
10	1	Stück		5
11	2	Stücken	porzellanene Porzellan	8 40
12	1	St.	St.	5
13	2	Stücken	mit Gold	21
14	2	St.	mit Silber	41
15	2	Stücken		16
II. Hausrath				
16	2	Stücken		30
17	2	Stücken		14
18	2	Stücken		6 60
19	2	Stücken		5 50
20	1	Stück		5 70
21	2	Stücken		21 00
22	12	Stücken		5 35
23	3	Stücken		25
24	5	Stücken		12

Id. Karinthi József és Engel Karolina házassági szerződése
BFL VII.185 1804/1878 üsz.

25	2	Legetschiffmännlein	20
26	1	Bergzettel	15
27	1	Leinwand	10
28	1	Wappentuch	20
29	1	Wappentuch	14
30	2	Wappentuch	25
31	1	Wappentuch in braunem Rahmen	15
32	1	Wappentuch	10
33	1	Wappentuch	20
34	2	Wappentuch	40
35	1	Wappentuch	20
36	1	Wappentuch	20
37	12	(Wappentuch) Bilderrahmen	36
38	12	(Wappentuch) Bilderrahmen	18
39	1	Wappentuch	20
40	1	Wappentuch	24
41	1	Wappentuch	20
III. Schmuckkassette			
42	1	Cherit Kasten	25
43	2	Wappentuch	26
44	1	Wappentuch	20
45	1	Wappentuch	15
46	1	Wappentuch	40
47	1	Wappentuch	25
48	1	Wappentuch	15
<p>Nachdruck des 1804/1878 Originals für Herrn abt. J. Engel auftragsgemäß</p> <p>Im Namen abt. J. Engel L. Engel</p> <p>Dr. Med. Karolina Engel</p> <p>Dr. Med. Karolina Engel</p> <p>Dr. Med. Karolina Engel</p>			

Id. Karinthi József és Engel Karolina házassági szerződése
BFL VII.185 1804/1878 üsz.

Id. Karinthy József és Engel Karolina házassági szerződése
BFL VII.185 1804/1878 üsz.

Függelék

Ügyszám: 1804/1878.

Közjegyzői okirat

Előttem dr. Weiser Károly budapesti királyi közjegyző előtt alólírt helyen, évben, hónapban és napon megjelentek a következő általam személyesen ismert felek. Karinthy József úr ódon-könyvkereskedő, IV. Kishíd utca 3., vőlegény – Engel Lina kisasszony magánzó, V. Gizella tér Haas palota, ara, továbbá Frankl Mór úr magánzó, V. Nagykorona utca 3., és Spitzer Lipót úr ügynök, V. Váczi körút 4. mint személyesen ismert ügyleti tanúk és megkötötték a következő szerződést.

Házassági szerződés

Karinthy József úr és Engel Lina kisasszony a következőképpen rendezik közös megegyezésen alapuló, a ~~holnapi (morgigen)~~ mai (heutigen) napon rituálisan megáldandó házasságuk vagyoni jogait.

1. Tulajdonjogainak megőrzése mellett Engel Lina kisasszony – a továbbiakban a feleség – a saját szerzésű 1500 Ft-os készpénz vagyonát mint hozományt és a mellékelt, az érdekeltek által elkészített és ezen szerződés részét képező leltárban megnevezett ingóságokat mint kelengyét hozza a házasságba, és Karinthy József úr – a továbbiakban a férj – elismeri, hogy a megnevezett hozományt és kelengyét kezelésbe, illetve megőzésre átvette, a feleség ezen vagyonának megőrzésére teljes felelősséget vállal.

2. A férj ellentétként megnöveli a hozományt 1500 Ft-tal, amely a törvény előírásai szerint a feleségnek kifizetésre kerül.

3. A férj kötelezettséget vállal, hogy mától számítva három hónapon belül cégét a kereskedelmi jognak megfelelően bejegyezteti, és egyúttal a felesége hozományát is vele együtt bejegyezteti.

4. A házastársak pro futuro vagyonközösséget alapítanak, ami minden gyarapodásra vonatkozik, amelyet a házasság folyamán a házastársak vagy egyikük bármilyen törvényes úton, beleértve az öröklést és a szerencsét, szereznek vagy kapnak. Ez a vagyongyarapodás, legyen az ingó vagy ingatlan természetű, mindkét házastárs fele-fele arányban megilleti, míg a jelenlegi vagyonállomány a mostani jogosultak tulajdona marad.

5. Gyermeektelen házasság esetére a házastársak ezúton kölcsönösen megegyeznek abban, hogy a túlélő félt kell általános örökösnek tekinteni.

Ha viszont a házasság utódokkal van megáldva, akkor a törvényes öröklési rend lép életbe.

6. Arra a nem várható esetre, ha az összeadott házastársak nem harmonizálnának vagy nem tudnának harmonizálni egymással olyannyira, hogy a házasság tényleges felbontását törvényes úton kezdeményeznék akár egyetértőleg, akár egyoldalúan, ezúton megállapíttatik, hogy a feleség elkülönített lakóhelyre mindenképpen jogosult, és a neki járó vagyon ilyen esetben számára minden körülmények között szabadon kiadható legyen. Az egyéb vagyoni jogi vitákra nézve a bírósági ítélet lesz mértékadó.

7. A házassági szerződés egy-egy első példánya mindkét szerződő félnek kézhez adható.

Mely szerződés ily módon felvételvé felolvastatott, s a felek által helyben hagyatott, végre az elől nevezettektől előttem saját kezűleg aláíratott. A szerződési szöveg harmadik sorában egy szó „morgigen” helyett „heutigen” olvasandó.

Kelt Budapesten, ezernyolcszázhetvennyolc évi Deczember hó első napján

Moricz Frankl

L. Engel

Josef Karinthy

Leopold Spitzer

Weiser Károly

A német nyelvű részeket fordította: *Szabady Márta*
A fordítást az eredetivel egybevetette: *Géra Eleonóra*

(BFL VII.185 Weiser Károly budapesti királyi közjegyző iratai. 1804/1878 ügysz.)